

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

20 maart 1968

53e jrg.

No. 2636

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers;
P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS; COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

Ten geleide

„All professional economists are, of course, aware of the role played by external diseconomies in the system; though alas, all too many of them tend to look at such effects merely as one of the chief obstacles to facile theorizing rather than as an existing social menace A good deal of the interest in external effects may be imputed to the intellectual fascination with optimality problems — not, alas, to universal alarm at what is happening to our environment”.

Dit kan natuurlijk nooit een gekwalificeerd gelegenheidsstukje worden, als het niet wordt voorafgegaan door een passend citaat. Dát immers kan zo'n stukje pas een aureool van eruditie en belezenheid geven — zelfs al wordt het uit een citatenboek gehaald. Zulks wil dan wel eens zoeken worden. Gelukkig niet in dit geval. We ontleenden de bewuste regels namelijk heel simpel aan *The Costs of Economic Growth*, het geruchtmakende werk van Dr. E. J. Mishan, reader aan de London School of Economics. Het onderwerp van Mishans boek vormt het uitgangspunt voor de Economen Conferentie 1968 (8, 9 en 10 april 1968 in Rotterdam), zo ook voor dit speciale nummer van *E.-S.B.* dat tevens aan alle studenten economie (ongeveer 9.000) wordt gestuurd.

Het citaat geeft duidelijk aan waartegen Mishan ten strijde trekt, tegen de directe koppeling van economische groei en welvaart, tegen de neiging van de professionele economist — „Jongens, het spijt me; ze zullen wel belangrijk zijn, maar ik weet er theoretisch geen raad mee; ik kan ze niet in het model inpassen” — de „overlasteffecten” van de economische groei met een voetnootje af te doen. En dat terwijl deze overlasteffecten een steeds groter bestanddeel van onze concrete welvaartsbeleving gaan uitmaken. Natuurlijk wordt er over de ongunstige nevenverschijnselen waarmee de economische groei gepaard gaat, veel gepraat en geschreven (. . . en gezeurd). Nu is echter een hogepriester van de groeigod zélf, een econo- mist, opgestaan, die tot bezinning oproept en de kwalijke kanten van deze religie vertaalt in termen die een discussie onder het Michael-legioen van de groeigod, de economen, mogelijk maken. Het dogma raakt in discussie onder de dogmatici. Dat Mishan dan wel eens in een ander uiterste vervalt en die god dood verklaart, i.c. een invers verband tussen econo- mische groei en welvaart gaat leggen, is o.i. ietwat „overdone”. Het stimuleert de discussie in ieder geval wel. Daartoe wil ook dit nummer een bij- drage leveren.

Na een artikel van Mishan zelf, dat een globale indruk van diens denk- beelden geeft, plaatsen Prof. Dr. J. Pen en Prof. Dr. P. Hennipman enige filosofische resp. welvaartstheoretische kanttekeningen bij de Mishan- approach. Drs. S. E. Pronk, stafmedewerker van de Rijksplanologische Dienst neemt het door Mishan geïntroduceerde begrip „separate facilities” onder de loep. Dr. L. A. Clarenburg, staffunctionaris voor milieuhygiëne van het Openbaar Lichaam Rijnmond, laat zien hoe een der overlast- effecten — in concreto: de luchtverontreiniging in het Waterweggebied — kan worden gemeten; economen leren daar o.a. uit dat emissie niet alleen een zaak van aandelen en obligaties is. De heren J. F. Hünd en J. Lintjer hebben ondanks de vele besommeringen, die hun werk als leden van de Commissie Economen Conferentie 1968 dezer dagen met zich brengt, nog gelegenheid gevonden een kleine, door een concreet voorbeeld van Mishan geïnspireerde, theoretische exercitie uit te voeren. Bijdragen voorts van Prof. Dr. J. Tinbergen en Drs. R. Hueting. De redactie is veel dank ver- schuldigd aan Drs. W. Siddré, die enige waardevolle suggesties deed bij de programmering van dit nummer.

INHOUD

Ten geleide.....	241
<i>Dr. E. J. Mishan:</i> De rechten van de mens en de aantast- ting van zijn omgeving.....	242
<i>Prof. Dr. J. Pen:</i> Groeipessimisme	246
<i>Prof. Dr. P. Hennipman:</i> De externe effecten in de hedendaagse welvaartstheorie	250
<i>Drs. S. E. Pronk:</i> Economische groei, ruimtelijke orde- ning en „separate facilities”.....	254
<i>Dr. L. A. Clarenburg:</i> De relatie overheid-bedrijfsleven bij de bestrijding van de milieuverontreiniging	257
<i>Prof. Dr. J. Tinbergen:</i> Moet de groei van rijke en arme landen op elkaar afgestemd zijn?.....	260
<i>Drs. R. Hueting:</i> Welvaartsparadoxen	263
<i>J. F. Hünd en J. Lintjer:</i> Het optimum van Pareto en de wet- geving	264
Samenvattingen referaten Economen Conferentie 1968	266
Mededelingen.....	268

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

dR.

241

De rechten van de mens en de aantasting van zijn omgeving*

Een blauwdruk voor een vreedzame revolutie

Stansed¹⁾ is hard op weg een cause célèbre te worden. Terecht, de denkende mens leert er door zien hoe onbeschermd hij staat tegenover een aantal, de materiële vooruitgang op de voet volgende, rampzalige repercussies voor zijn bestaan. Er schijnt een tijd te zijn geweest toen het huis van een Engelsman zijn kasteel was. Wel, dat moet dan in ieder geval vóór het midden van de twintigste eeuw zijn geweest. Toen ongeveer ging hij bemerken dat hij kon worden gebombardeerd met lawaai, dat veroorzaakt werd door vliegtuigen boven zijn hoofd, het voorbij daverend verkeer en het gemotoriseerde tuingereedschap, dat zijn buurman toebehoorde. Dat alles zonder enige praktische verhaalmogelijkheid.

Natuurlijk geschiedt dit zeer onschuldig. Machines die gebruikt worden om diensten voor de een voort te brengen produceren „ondiensten” voor de ander. De ontvangers van de diensten erkennen de waarde ervan door hun bereidheid ervoor te betalen. Een symmetrische redenering zou impliceren dat de ontvangers van de ondiensten een betaling zouden ontvangen voor het ondergaan van deze ondiensten. Zo blijken de zaken echter niet te liggen. Ongetwijfeld zouden dergelijke leuke berekeningen niet veel om het lijf hebben in een maatschappij met een slechts rudimentair ontwikkelde technologie en een overvloed aan land in verhouding tot de bevolkingsomvang: maar zo is de toestand in Engeland nu eenmaal niet. Met de naoorlogse technologische en bevolkingsgroei lopen deze ondiensten of „overlasteffecten” — lawaai, stank, luchtverontreiniging en andere schadelijke bijprodukten van het industriële productieproces — teveel in het oog om nog langer door beschaafde naties te worden genegeerd.

Zij variëren van de verstikking door het verkeer van steden, vakantieoord en eens rustige gehuchten tot de uitroeiing van in het wild levende dieren door het ongelimiteerd gebruik van landbouwgiften; van de alomtegenwoordige straaljagers tot de snel om zich heen grijpende plaag van de draagbare radio's op het strand; van de vernietiging door het massatoerisme van 's werelds geslonken rijkdommen aan natuurschoon tot de gemotoriseerde grasmaaimachine van de buurman. Inderdaad, alles bij elkaar vertegenwoordigen deze overlasteffecten het meest sprekende voorbeeld van tot dusver gerealiseerde naoorlogse groei.

Wat, dan, kan er worden gedaan om deze steeds sneller verlopende ontwikkeling af te remmen en wellicht in haar tegendeel te doen verkeren? Het is misschien verbazingwekkend, maar er zijn nog altijd voorstanders van het laissez-faire die geloven dat, gegeven voldoende tijd en, vermoedelijk, geduld, alles zichzelf wel zal regelen. Hun redenering ontleent in feite haar basis aan het verschijnsel

van de „bescherming” door de georganiseerde misdaad op plaatsen waar de politie hetzij corrupt hetzij onbekwaam is. Door de overeengekomen steekpenningen te betalen aan de bende wordt het mogelijke slachtoffer ongehinderd gelaten — een regeling welke het voordeel biedt dat zowel hijzelf als de bende er beter op worden dan wanneer hij in plaats daarvan zou weigeren te betalen. Zo kan het ook met de overlasteffecten. Ik zou bijvoorbeeld mijn buurman kunnen omkopen opdat hij niet zijn dieselaag gebruikt op zondagmiddag. Zo ook zou de eigenaar van een fabriek, die het water van een beekje benut bij de voortbrenging van frisdranken, kunnen trachten de eigenaars om te kopen van een fabriek die zeep produceert en die anders haar afvoerwater in de beek zou laten stromen.

Wij geven grif toe dat de schade aan anderen eerder bij toeval dan opzettelijk wordt toegebracht. Maar daarom is het niet minder onbillijk dat in zulke gevallen de slachtoffers de keuze hebben tussen óf de volle omvang van de schade te dragen óf deze te beperken door een of ander passend geldsbedrag te betalen. Het is nog erger; de methode verschaft hen die verantwoordelijk zijn voor de overlasteffecten geen stimulans om deze te beteugelen. Integendeel, aangezien de afkoopsom die kan worden bedongen afhankelijk is van de omvang van de overlast, is er alles bij gebaat om de laatste op slinkse wijze te doen toenemen.

Het bezwaar tegen dit grillig mechanisme reikt echter verder. In de hierboven genoemde eenvoudige gevallen was het voor het slachtoffer tenminste doenlijk om zich enige verlichting van de overlast te kopen. Dat wordt minder uitvoerbaar wanneer het aantal slachtoffers toeneemt. Het zou weleens kunnen dat de bedragen, die alle gezinnen in het gebied rond Stansed maximaal zouden willen betalen om de luchthavenautoriteiten te bewegen het vliegveld ergens anders te vestigen, een totaal som zouden opleveren die meer dan genoeg zou zijn om zowel de luchthavenautoriteiten te compenseren voor de verwachte verliezen als gevolg van het kiezen van de op een na beste vestigingsplaats, als de verwachte winsten van architecten e.a. te vergoeden. Inderdaad zou het totaalbedrag wel eens groter kunnen zijn dan welke denkbare winst dan ook die de luchthavenautoriteiten redelijkerwijs hopen te verdienen.

* Een vertaling van het artikel „The rights of man and the rape of his environment: a blueprint for a peaceful revolution”, *The Spectator*, 14 juli 1967, blz. 44-45.

¹⁾ Stansed is de plaats waar Londens derde vliegveld is geïmagineerd. Een grote protestactie heeft onlangs tot gevolg gehad dat is toegezegd het project opnieuw te bekijken. Noot vertaler.

Maar onder de bestaande instituties is het initiatief voor het treffen van zo'n regeling niet denkbaar en zelfs al was zulks wel het geval, dan zouden de kosten van het ramen en het verkrijgen van een redelijke bijdrage van elk van enige duizenden gezinnen zo'n initiatief zeker doen stranden. Bijgevolg worden dergelijke potentiële verbeteringen niet doorgevoerd.

Moeten we dan een volledig politieke oplossing zoeken? Een studie, onlangs aangeboden aan het Amerikaanse Ministerie van Volksgezondheid, somt een encyclopedische hoeveelheid milieukwalen op en stelt — en dat is kenmerkend — een veelomvattend federaal uitgavenprogramma voor, om deze te bestrijden en de benoeming van een raad van ecologische adviseurs om gestalte te geven aan een nationale politiek van milieubeheersing. De kolossale bedragen, die men denkt te moeten gaan uitgeven, en de mogelijke uitbreiding van het bureaucratisch controlemechanisme in aanmerking genomen, stel ik voor dat we twee alternatieve doch verwante benaderingen van het vraagstuk onderzoeken: 1. het instellen van „leefbaarheidsrechten” („amenity rights”) en 2. het instellen van „afzonderlijke voorzieningen” („separate facilities”) voor verschillende gebieden.

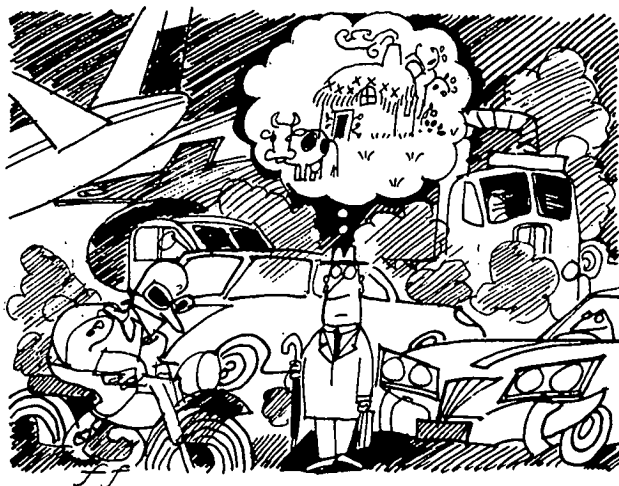
LEEFBAARHEIDSRRECHTEN

Het systeem van vrije mededinging is lange tijd door economen beschouwd als een goedkoop en redelijk efficiënt mechanisme voor de allocatie van goederen en diensten. Het schijnt ernstig te hebben gefaald toen de productie van goederen gepaard begon te gaan met de voortbrenging van slechte of schadelijke overlasteffecten. Maar gefaald heeft niet zozeer het marktmechanisme doch veeleer het wettelijk kader waarbinnen het functioneert. In het bijzonder dienen wij ons te bedenken dat voor een commerciële onderneming de inhoud van het begrip kosten afhankelijk is van de wet. Als de wet slavernij toestond dan zouden de arbeidskosten niet meer bedragen dan die welke nodig zijn om een man te vangen en daarna te zorgen dat in zijn eerste levensonderhoud wordt voorzien.

Hoe kan de wet dan zodanig worden gewijzigd dat zij bestaande ongelijkheden elimineert en terzelfder tijd het simpele economische feit erkent dat privacy, rust en zuivere lucht schaarse goederen zijn — veel schaarser dan vóór de oorlog — en zeker schaarser zullen worden in de afzienbare toekomst? Het spreekt vanzelf dat als de wereld zo ingericht was dat zuivere lucht en rust materieel gestalte zouden krijgen, in een vorm ook waardoor de mensen deze aan elkaar zouden kunnen overdragen, we zouden kunnen bemerken of het aandeel van een bepaald persoon in het betreffende goed ontvreemd of aangetast was, en in staat zouden zijn dienovereenkomstig gerechtelijke stappen te ondernemen. Het feit dat het universum het ons in dit opzicht er niet gemakkelijker op maakt, doet niet in het minst af aan het betrokken rechtvaardigheidsbeginsel of aan het economisch principe met betrekking tot de aanwending van schaarse goederen. Men behoeft zich slechts een land in te denken waarin de mens door de wet zou zijn uitgerust met eigendomsrechten op privacy, rust en schone lucht — simpele zaken, maar voor velen onmisbaar voor de beleving van hun levensgeluk — om te erkennen dat de omvang van de schadeloosstellingen, die het industriële bedrijf, het gemotoriseerde verkeer en het luchtvervoer zouden worden opgelegd, velen zou dwingen om te sluiten of te werken op een schaal die ver ligt beneden die, welke zou bestaan wanneer zo'n wet

afwezig zou zijn. Op zijn minst totdat industrie en transport economische wegen zouden ontdekken om hun eigen schadelijke nevenprodukten onder controle te houden.

De consequentie van het erkennen van zulke rechten in de een of andere vorm — laat ons deze „leefbaarheidsrechten” noemen — zou verrijkend zijn. Uitvindingen als bijv. de onzichtbare elektronische foefjes, die de laatste tijd in trek zijn in de Verenigde Staten bij mensen die er dol op zijn de gesprekken van anderen af te luisteren, zouden wettelijk verboden kunnen worden als uitvloeisel van deze rechten. De vervolging tegen het gebruik ervan zou heel eenvoudig berusten op het feit dat de gebruikers van zulke apparaten niet in staat zouden zijn de slachtoffers, inclusief alle potentiële slachtoffers, te compenseren voor hun bestaan in een toestand van onbehagen of angst. Zo'n nederige uitvinding als de op benzine lopende grasmaaimachine en ander aldus aangedreven tuingereedschap, zou óók in strijd komen met zulke rechten. De door één man geproduceerde herrie wordt constant door dozijnen gezinnen gehoord — die natuurlijk ook enthousiaste tuiniers kunnen zijn. Dus: als zij allemaal tevreden zijn met de bestaande situatie, of met elkaar tot overeenstemming kunnen komen, des te beter. Maar wanneer eenmaal leefbaarheidsrechten wettelijk zouden worden vastgelegd, zou althans niemand

kunnen worden gedwongen tegen zijn zin schadelijke bijprodukten van de activiteiten van anderen te consumeren.

Natuurlijk kan de compensatie, welke het slachtoffer tevreden zou stellen (steeds aangenomen dat hij de waarheid vertelt), overtreffen wat de overtreder zou kunnen betalen. Onder dergelijke omstandigheden zou de enthousiasteling genoeg moeten nemen met een door eigen spierkracht aangedreven grasmaaimachine totdat de fabrikant wegen zou ontdekken om het lawaai effectief te doen verstommen. De fabrikant zou uiteraard elke stimulans ondervinden om zulks te doen, aangezien onder een dergelijke wetgeving de mate van geluidsoverlast beschouwd zou worden als een factor bij het meten van de technische efficiency. De commerciële vooruitzichten voor het produkt zouden dan afhangen van de mate waarin men zou slagen lawaai te voorkomen.

Ik geef toe dat er moeilijkheden zullen rijzen, steeds wanneer concrete compensatiebetalingen moeten worden gedaan aan, zeg, duizenden gezinnen die door vliegtuiglawaai worden gehinderd. Wanneer echter eenmaal het principe van leefbaarheidsrechten in de wet is vastgelegd,

zou één ruwe schatting van de omvang der compensatie-uitkeringen, die nodig zouden zijn om de welvaart van het betreffend aantal gezinnen op peil te houden, uiteraard worden betrokken in de berekening van de sociale kosten. En tenzij deze compensatie-aanspraken op de een of andere wijze ook uit de opbrengsten van de luchtlijn zouden kunnen worden voldaan, zou een rechtszaak tot handhaving van de luchtlijn, waarop rechtsingang zou worden verleend, geen haalbare kaart zijn. Als daarentegen compensatie-uitkeringen zouden kunnen worden uitbetaald (en als deze betalingen de onderneming minder zouden kosten dan welke technische vinding ook die op effectieve wijze het lawaai zou doen verdwijnen) zou een of andere compensatiemethode moeten worden ontworpen.

Het is waar dat de gerechtshoven zo nu en dan de stelling hebben verkondigd, dat men bij normale industriële vooruitgang een redelijke mate van ongemak moet gedogen. De erkenning van leefbaarheidsrechten doet evenwel niet meer dan een economische interpretatie aan het woord „redelijk” en daardoor ook aan het woord „onredelijk” verlenen, door de kosten van de overlast op de schouders van degenen die hem veroorzaken af te wentelen. Als door het werkelijk compenseren van de slachtoffers of — ten einde het ongerief te verhelpen — door de goedkoopst mogelijke technische voorziening een bestaande dienstverlening niet kan worden gecontinueerd (omdat de markt niet genegen is om de toegenomen kosten te betalen) moet het ongerief, dat tot dusverre werd verdragen, als onredelijk worden beschouwd. En aangezien degenen die het ongerief veroorzaken, nu gedwongen zijn om de gestegen kosten te dragen, moet het niet moeilijk zijn hen ervan te overtuigen dat het ongemak onredelijk is en zij de dienstverlening in kwestie beter kunnen staken.

Een wet welke dit principe zou erkennen, zou drastische gevolgen hebben voor industrie en handel, welke te lang de schade hebben genegeerd, die door de voortbrenging van hun produkten aan de maatschappij in haar totaliteit wordt toegebracht. Vele tientallen jaren lang hebben bedrijven, zonder er ook maar bij na te denken, de lucht verontreinigd die wij inademen, meren en rivieren met hun afvalprodukten vergiftigd en apparaten geproduceerd die de rust van miljoenen gezinnen hebben verstoord, apparaten die variëren van gemotoriseerde grasmaaimachines en motorfietsen tot draagbare radio's en privé-vliegtuigen. Wat wordt voorgesteld, kan zodoende worden beschouwd als *een omvorming van het wettelijk kader, waarbinnen particuliere ondernemingen opereren, ten einde deze bedrijven op doeleinden te doen afstemmen die meer in overeenstemming zijn met de belangen van de maatschappij*. Concreter: het zou de industrie de stimulans verschaffen welke nodig is om voortgezet onderzoek te doen naar methoden die de potentiële leefbaarheid-aantastende aspecten van zo vele der hedendaagse produkten en diensten zouden wegwerken.

Het sociale voordeel van het in werking stellen van een wetgeving welke leefbaarheidsrechten behelst, wordt nog versterkt wanneer men de regressieve aard van vele van deze

ongunstige externe effecten beschouwt. De rijken genieten een wettelijke bescherming van hun eigendom en hebben tegenwoordig minder bescherming tegen de door anderen veroorzaakte onleefbaarheid van node. Hoe rijker iemand is, des te meer buurtkeuze hij heeft. Als het terrein dat hij besloot te kiezen wat leefbaarheid betreft dreigt achteruit te gaan, kan hij, zij het ten koste van enig ongemak, naar een rustiger streek verhuizen. Hij kan ook een geschikt huis in de stad kiezen, wat afgelegen misschien, of geheel geluidwerend gemaakt, en zijn vrije tijd doorbrengen op het platteland of in het buitenland op het tijdstip van zijn eigen keuze. Hoe armer daarentegen het gezin is, des te minder gelegenheid het heeft uit zijn huidige woonplaats te verhuizen. In elk opzicht is het aan zijn domicilie geklonken en moet het genoegen nemen met welke onleefbaarheid dan ook waarmee het in aanraking komt.

Zich basierend op de algemene ervaring van ongeveer de laatste tien jaar, kan men ervan op aan dat het de buurten van de arbeidende en lagere middenklasse zullen zijn welke het meest te lijden zullen hebben van de toegenomen bouw van viaducten, tunnels en van wegverbredingsprojecten, die bedoeld zijn om het onrustbarend snel toenemende wegverkeer steeds sneller te doen gaan, verkeer dat praktisch de lucht vergiftigt. Het erkennen van leefbaarheidsrechten heeft dus ook gunstige verdelingseffecten. Het zou niet alleen een stijging van het gehalte van de omgeving in het algemeen bevorderen: het zou deze het meest verhogen voor de lagere-inkomensgroepen die meer dan enige andere groep te lijden hebben van de teugelloze „ontwikkeling” en de groei van het gemotoriseerd verkeer sinds de oorlog.

AFZONDERLIJKE VOORZIENINGEN

Hoewel een wettelijke erkenning van compensatie voor aangerichte schade zowel op gronden van verbeterde allocatie als van sociale gelijkheid onbetwistbaar is, zullen er in vele gevallen praktische moeilijkheden rijzen bij het bepalen en opleggen van de compensatie-uitkeringen, moeilijkheden die toenemen met het aantal mensen dat erbij betrokken is en de uiteenlopende wijzen waarop zij kunnen reageren. Er is echter — en dat brengt mij tot mijn tweede voorstel — een alternatief ten einde tot wederzijds bevredigende regelingen binnen een bepaald gebied te komen. Het is dat hetwelk *afzonderlijke gebieden* verschafft aan groepen met tegenstrijdige belangen. Zelfs als blijkt, wat ik betwijfel, dat personen die een hoge waarde hechten aan schone lucht, rust en een aangename omgeving, zich in de minderheid bevinden in dit land, dan nog waarborgt het principe van leefbaarheidsrechten de schepping van afzonderlijke gebieden.

Elke regering, die de welvaart van haar burgers ook maar enigszins ter harte gaat, kan er niet onderuit om een begin te maken met het scheppen van grote woongebieden waar het aan gemotoriseerd verkeer niet is toegestaan doorheen te rijden en aan vliegtuigen om overheen te vliegen, of met het verbieden van motorboten op de meren in bepaalde

(I.M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

streken en verkeer in het algemeen in zulke merendistricten. Gemeenten zouden in staat moeten zijn om een begin te maken met het verschaffen van stukken strand, vrij van het lawaai van draagbare radio's (deze overigens wel toestaand op andere delen van het strand), met het weghouden van het gemotoriseerd verkeer uit bepaalde winkelbuurten, uit nauwe straten, van kerkpleinen en andere plaatsen die mooi zijn of van historisch belang en waarvan alleen in een rustige omgeving, vrij van elk verkeer, kan worden genoten.

Geen enthousiaste „gangmaker” hoeft zich te kort gedaan te voelen als sommige streken van Engeland worden afgezonderd voor de rustlievende minderheid — is het wel een minderheid? Evenmin behoeven al zulke gebieden dezelfde kenmerken te vertonen; er is voldoende ruimte voor een brede schaal van sociale experimenten in samenleven. Men hoeft in het geheel geen bezwaar te hebben tegen afgelegen gebieden die speciaal bedoeld zijn voor de enthousiaste motorrijders, voor hen die „jong van hart” zijn en voor de would-be jongeren, gebieden waarin zij uren kunnen rondrijden zonder onvermijdelijk hen, wier smaak naar andere dingen uitgaat, lastig te vallen.

Het andere uiterste is dat keurige woongebieden kunnen worden gereserveerd voor die „achterlijke” lieden die graag het gebruik van alle machines buitenshuis zouden afschaffen en voor excentriekelingen die er de voorkeur aan zouden geven in streken te wonen waar alleen paarden en door paarden getrokken voertuigen als transportmiddelen zouden zijn toegestaan. Als zij bereid zijn ervoor te betalen — er is geen enkele reden waarom zo'n regeling meer zou kosten in de toepassing ervan, eerder minder, dan de bestaande moderne regelingen — heeft de rest van het land er geen enkel voordeel aan hen deze behoeften te ontzeggen. Daartussenin zou een grote variatie aan mogelijkheden moeten liggen; sommige streken met alleen maar grote voetgangerswijken of verkeersvrije winkelcentra, andere die alleen openbaar of elektrisch aangedreven vervoer op hun wegen zouden toestaan, weer andere die alleen alle soorten gemotoriseerd verkeer (eventueel slechts op bepaalde tijdstippen) zouden verbieden en vele die vliegtuigcompensatie zouden weigeren ten einde van alle vliegtuigoverlast verschoond te blijven.

Met bijna alle gerieflijke en aangename gebieden dicht bij de metropolis en vele andere aangename steden en dorpen al aangepast aan een gemotoriseerde samenleving, is het mogelijk dat men zware kapitaallasten op zich zal moeten nemen om geschikte plaatsen opnieuw tot „leefbare” gebieden te maken. Ingevolge de ontwikkelde principes echter worden, als de waarde van zo'n leefbare streek voor potentiële bewoners — gemeten als het minimum bedrag dat nodig is om hen te compenseren voor het afzien van hun wettelijke rechten op leefbaarheid — de kapitaalkosten van het omvormen van de streek overtreft, maatschappelijke welvaart en gelijkheid door het scheppen van zo'n gebied bevordert.

ECONOMISCHE GROEI ≡ MEER KEUZEMOGELIJKHEDEN?

Economen weten altijd haarfijn te vertellen dat economische groei gelijk is aan een uitbreiding van het aantal keuzemogelijkheden waarmee de individuele mens krijgt te maken; zij zijn er niet in geslaagd waar te nemen dat wanneer het vloerkleed der „toegenomen keuzemogelijk-

heden” voor onze voeten wordt uitgerold, het achter ons meteen weer oprolt. In alles, wat op triviale wijze bijdraagt tot zijn uiteindelijke behoeftenbevrediging, de zaken waarin de moderne industrie uitblinkt — nieuwe auto- en transistormodellen, vóórbereide levensmiddelen en plastic kunstvoorwerpen, elektrische schoenborstels en een toenemend aantal technische grapjes — heeft de mens keuze genoeg. In alles, wat direct de geneugten van zijn bestaan vernietigt, heeft hij geen enkele keuze.

De strek om hem heen kan worden bedorven. Vanwege het „nationale belang” mag zijn gehoorgaan door persoonlijke knallen worden mishandeld en als hij een eindje rondgaat, kunnen rook en smerige gassen over zijn persoon worden uitgebraakt. Hij kan in een plaats wonen waarin hij thuis geen nachtrust geniet zonder dat er vliegtuigen over zijn hoofd gieren. Of hij nu onverschillig staat tegenover deze omstandigheden of hen hetzij stoïcijns hetzij in machteloze woede ondergaat, hij kan er bij de bestaande structuur praktisch niets aan doen.

Al met al is dus een uitbreiding van de keuzemogelijkheden met betrekking tot de omgeving de enige werkelijk belangrijke bijdrage tot de sociale welvaart die onmiddellijk uitvoerbaar is. Zoals wij reeds aangaven, is het echter niet waarschijnlijk dat zoiets tot stand kan worden gebracht door marktkrachten binnen het gegeven wettelijk kader. Daarentegen zou wettelijke erkenning van leefbaarheidsrechten zowel initiatieven van regeringszijde als van particulieren op gang brengen, waardoor een grote verscheidenheid van woongebieden zou kunnen worden geschapen, welke alle mensen die vitale keuzemogelijkheden zouden verschaffen die zij reeds te lang hebben moeten ontberen.

E. J. Mishan

(I.M.)

The advertisement is a vertical rectangular box with a black background. At the top, there is a white oval containing the text "Jaarverslag 1967" in a serif font. Below this, the word "Interunie" is written in a large, bold, white sans-serif font. Underneath "Interunie", there is a white circle containing the text "Vraag een exemplaar van het zojuist verschenen jaarverslag bij uw bankier of commissionair of zend een briefkaart aan Interunie." in a small white sans-serif font. At the bottom of the box, there is a white rectangular area containing the text "N.V. Internationale Beleggings Unie 'Interunie', Postbus 617, Den Haag." in a small white sans-serif font.

Groepessimisme

Zo langzamerhand weet iedereen wel, dat een stijgende productie en een voortschrijdende techniek niet alleen rozegeur en maneschijn meebrengen. Het naïeve geloof in de onvermengde zegeningen van de economische groei is zeldzaam geworden, en het komt ons eigenlijk alleen nog maar tegemoet uit abstracte beschouwingen over neo-klassieke leerstukken (zoals die geheimzinnige State of Steady Growth). Misschien zouden sommigen van ons het een prettig idee vinden als deze scepsis was veroorzaakt door de verbreiding van kritische inzichten van economen, maar dat is niet zo. De mensen zijn op de schaduwzijden van de groei gaan letten, niet doordat zij de werken van Galbraith en Mishan hebben bestudeerd, maar omdat luchtvervuiling en verkeersopstoppingen zich aan iedereen opdringen. Ook op het platteland weet men, zonder *Silent Spring* van Rachel Carson te hebben gelezen, drommels goed dat de moderne landbouwchemie nadelig is voor de vogels en soms levensgevaarlijk voor de mens. Bovendien voelen velen zich niet behaaglijk bij de gedachte aan computers en ruimtevaart, waarbij de militaire technologie voor een sinistere achtergrond zorgt. Kritiek op de economische groei is er altijd geweest, maar terwijl zij vroeger kwam van zeer hooggestemde en ook wel enigszins reactionaire geesten (Santayana) is zij thans vrij algemeen verbreid.

Er blijft hier niettemin een duidelijke taak voor de economen over: het scheppen van enige orde in de discussie, het toetsen der argumenten pro en contra de groei, het afwegen van de voor- en nadelen, het zinnen op middelen om de evidente positieve effecten van een grotere welvaart te combineren met het vermijden van al te nare negatieve effecten. Kortom, wat van de economen in hun politieke en commentariërende functie gevraagd wordt, is een uitgebalanceerd oordeel. De moeilijkheid is evenwel, dat sommige vakgenoten zich hebben laten meeslepen door hun eigen argumentatie (of misschien ook wel door hun walging van de verzadigde wereld om hen heen), waardoor zij zijn vervallen in weliswaar meeslepende maar toch sterk overdreven betogen contra de groei. Een voorbeeld daarvan levert E. J. Mishan, die de kosten van de voortgezette produktiestijging te hoog acht, en zich per saldo ontpopt als een tegenstander van een verdere expansie. Hij gooit het kind van een groeiende welvaart weg met het vervuilde water. Zijn geval staat in opmerkelijke tegenstelling met dat van de oude aanhangers van het optimumtheorem, die meenden dat de onzichtbare hand er wel voor zal zorgen dat het groeiprocess in de door de consumenten gewenste banen wordt geleid. Onderstaande aantekeningen beogen, al was het maar langs de weg van classificatie, de systematiek van de argumenten tegen de groei in herinnering te roepen.

Wellicht is het daarbij nuttig een drietal gevallen te onderscheiden waarin de traditionele opvatting (de producenten, geleid door prijssignalen en gedreven door hun winststreven, brengen datgene voort wat strookt met de

gegeven voorkeuren der consumenten) geen hout snijdt. Het eerste geval betreft de onvolkomen werking van het prijsmechanisme; het tweede slaat op onevenwichtigheden die tussen de verschillende sectoren optreden en vooral tussen de particuliere en de overheidssector; het derde trekt de „gegeven” behoeften in twijfel, vreest voor nieuwe hebzucht, materialisme, verkwisting en vergroving. Vooral deze derde kritiek kan worden uitgebouwd tot een diepgaand groepessimisme.

ONVOLKOMEN PRIJSVORMING

De economen zijn zelden te kort geschoten in hun veroordeling van een onvolkomen prijsvorming. Zij zijn in principe geneigd alle marktsituaties die afwijken van de volkomen concurrentie met argwaan te bezien. Prijzen die hoger liggen dan de marginale kosten, leiden volgens de leerboeken tot een te geringe productieomvang en dus tot een verwringing van het patroon van de voortbrenging. Meer praktisch ingestelde waarnemers hebben deze kritiek vaak als overdreven aangevoeld. Het is immers waarschijnlijk dat een te hoge prijs hier zal worden gecompenseerd door een te hoge prijs ginds — het oligopolie en het kartel zijn haast alomtegenwoordig — zodat het euvel van de allocatieverstoring binnen de particuliere sector beperkt blijft. Trouwens, in de loop van het groeiproces, met zijn vaak stormachtige technische ontwikkelingen, vormen deze statische allocatieverstoringen eigenlijk de minste van onze zorgen.

Veel belangrijker zijn de afwijkingen van het optimum die optreden doordat de prijzen geen zuivere afspiegeling vormen van het maatschappelijk nut en de maatschappelijke kosten. Sinds Pigou kunnen de economen die verstoringen zonder moeite begrijpen; zij zijn het gevolg van het feit, dat de consumptie baten en lasten (maar vooral lasten) meebrengt, die door de individuele consument niet over de toonbank worden betaald. Het verkeer, met zijn opstoppingen en vooral met zijn ongelukken, levert daarvan de meest sprekende voorbeelden. Degeen die de kosten veroorzaakt, draagt ze niet en dat leidt tot een partiële overproduktie. De „external diseconomies” nemen helaas toe naarmate de techniek verder gaat en naarmate de productie per hoofd stijgt. Alle narigheid van de dichte pakking der mensenmenigten, de urbanisatie, de vervuiling, kan door dergelijke, aan Pigou ontleende, gedachtengangen worden begrepen. En ook de remedie ligt in beginsel voor de hand: zorg dat de prijzen inderdaad de offers weerspiegelen. Dat kan gebeuren door parkeermeters (maar de ingeworpen bedragen zullen dan wel hoger moeten zijn dan de kwartjes die nu van de parkeerders worden geveerd!), door retributies, door belastingen. Als de weggooifles zodanig wordt belast, dat het leed van de kinderen die op het strand in de scherven trappen, door de weggooier wordt gevoeld in een hogere prijs, zal de animo tot het achteloos laten

slingeren wel afnemen; en, wat belangrijker is, de verpakker zal naar substituten gaan zoeken.

De openbare financiën kunnen doelbewust worden gehanteerd om de sociale baten en lasten tot uitdrukking te brengen, en zo de prijsvorming dichter te brengen bij het ideaal van het optimumtheorema. Op dit terrein is nog veel te doen, al zal men het ideaal nooit bereiken en ook al zullen andere maatregelen (rantsoenering, verboden) niet mogen worden versmaad. Helaas vereist een op de ideale prijsvorming afgestemde interventie een meer gerichte fiscale techniek dan wij tot nog toe kunnen opbrengen. Er zit ook vaak iets perfectionistisch in de voorstellen; men denke aan de plannen die met behulp van elektronische apparatuur willen differentiëren tussen autorijden op stille en drukke wegen, tussen stad en platteland. Maar het principe, dat de consumptieve daad de lasten moet dragen die zij oproept, is gezond.

Dit zijn, onder economen, bekende dingen. Iets minder bekend zijn de vertekeningen, die door de onvolkomen prijsvorming optreden in onze statistieken. De stijging van het reële nationale inkomen per hoofd van de bevolking — de meest voor de hand liggende maatstaf voor de groei — overschat in zekere zin de werkelijke vooruitgang. Zij houdt immers te weinig rekening met de externe effecten. De uitbreiding van het autopark geldt als produktie. De ongelukken worden niet meegeteld; integendeel, voor zover zij werk geven aan politie, artsen, ziekenhuispersoneel worden weer nieuwe bijdragen aan het nationale inkomen geregistreerd. Dat is misleidend. Goederen zoals frisse lucht, die aanvankelijk vrij waren en het daarna niet meer zijn, worden niet als negatieve posten in rekening gebracht; en ook hier dreigt de luchtzuiveringsinstallatie wel aan de positieve kant te worden bijgeschreven ¹⁾. Dergelijke systematische fouten in de nationale boekhouding worden, ook door economen, nog onvoldoende onderkend. Men weet het wel, maar vergeet het vervolgens weer.

Overigens mag ook bij deze kwestie van de door de groei teweeggebrachte schaarste een kleine kanttekening van relativerende aard niet ontbreken. In een aantal gevallen is namelijk het aanvankelijke „vrije” karakter van de goederen helemaal niet zo'n schone zaak als sommigen ons willen doen geloven. Neem het geval van het onbedorven natuurschoon dat door bromfietzers en dagjesmensen wordt verziekt. De landelijke dreven waren vaak alleen maar zo puur omdat de mensen die in de buurt woonden over onvoldoende middelen beschikten om ervan te profiteren. In die situatie verrijkt de lege natuur en het stille strand het bestaan van een klein aantal welgestelden (alsmede, dat geef ik toe, van enkele sterk gemotiveerde liefhebbers met meer bescheiden middelen). Als het inkomen en daarmee de complementaire voorzieningen toenemen, wordt de natuur toegankelijk voor velen. Dat wordt door de aanvankelijk kleine groep van liefhebbers als natuurbederf bestempeld. Terecht, maar nu worden althans de genoegens meer gespreid. In deze zin is een aantal van de klachten over de nadelen van de groei toe te schrijven aan de relatieve achteruitgang van de welgestelden. Zij moeten hun vroegere voorrechten delen met vele tijdgenoten, en dat inspireert soms tot een weinig respectabele vorm van pessimisme. Ook een stuk van de kritiek op de lage culturele uitingen van de massa moet, helaas, in deze zin worden begrepen. Het is het gemopper van een oude elite, die meent dat de welvaart de opstand der horden in de hand werkt.

ONEVENWICHTIGE GROEI

Reeds door een scheefgetrokken prijsvorming kunnen sectoren, al expanderende, met elkaar uit de pas raken. Maar daarnaast is er de technische ontwikkeling, die evenzeer tot een dergelijke onevenwichtigheid kan leiden. Nieuwe produkten en nieuwe produktieprocessen komen vaak niet tot stand doordat de consument er om vraagt; de impuls ligt bij de aanbodzijde en gaat uit van de autonome technische ontwikkeling. Zo worden bedrijfstakken plotseling sterk vooruitgestoten, zij maken zich los uit het subtiële evenwicht dat de economen zo graag zien, en andere voorzieningen blijven achter. Vooral wanneer dit complementaire voorzieningen zijn, kan een pijnlijke groeistoornis optreden. Een voorbeeld: soms schiet het ambacht tekort om de reparaties en het onderhoud te verzorgen, die door de snel expanderende voorraad van duurzame apparaten worden vereist. Auto's en televisietoestellen worden in zo'n situatie slechts met een zekere vertraging gerepareerd. Er is dan nauwelijks een timmerman te vinden om kleine doch dringende klusjes te verrichten. En vooral als de loodgieter of de centrale-verwarmingsmonteur op zich laten wachten, kunnen zich onaangename situaties voordoen die de mensen abrupt een inzicht geven in de kwetsbare positie, waarin de technische vooruitgang hen heeft gebracht. Op zulke momenten komt de twijfel aan de vooruitgang op. Weliswaar heeft de ondernemingsgewijze produktie de bemoedigende eigenschap, de meest opvallende bottlenecks in de particuliere sector te verhelpen. Wachtijden bij de reparatie zijn in de regel slechts beperkt, en in geval van nood is de redding doorgaans snel (niet bij collectieve rampen of uitzonderlijke individuele gevallen, maar daar gaat het hier niet over). Deze onevenwichtigheden zijn dan ook, als theoretisch geval, interessanter voor de econoom, die zich begeeft in bespiegelingen over het optimumtheorema en moet concluderen dat dynamische verstoringen eigenlijk voortdurend optreden (en worden verholpen) dan voor de feitelijke slachtoffers van de groeistoornis. Alleen in die gevallen waarin sociaal zwakke groepen, zoals ouden van dagen, met deze onevenwichtigheden worden geconfronteerd, treden regelmatig scherpe conflicten op.

Veel belangrijker en systematischer zijn de onevenwichtigheden tussen de particuliere en de overheidssector. Zij zijn, sinds Galbraith, algemeen bekend, en waarempel niet alleen bij vakmensen: de ervaren krantelezer kent wel ongeveer de krachten die zich verzetten tegen een adequaatte aanpassing van de collectieve voorzieningen aan de behoeften, die door de particuliere bestedingen worden opgeroepen. „The Conventional Wisdom” — dat is de opvatting dat alles wat het bedrijfsleven doet productief is, terwijl de overheid slechts lasten op ons legt — komt zeker nog voor, maar niet op grote schaal. Vooral als men de woningbouwsector erbij betreft (dat mag dan geen echte collectieve voorziening zijn, maar er zijn gemeenschappelijke kenmerken) ontmoet men nog slechts zelden mensen die blind zijn voor de misallocaties.

De tegenkrachten worden opgeroepen door een anti-conventionele wijsheid (die overigens in de mond van sommigen zelf ook weer een conventioneel karakter dreigt te krijgen: wat de overheid besteedt is welbesteed, maar vooral

¹⁾ Ik dank dit inzicht vooral aan gesprekken met Drs. R. Hueting. Elders in dit nummer gaat hij nog wat nader in op dit aspect.

ook door het onbehagen dat onvermijdelijk voortvloeit uit de volle wegen, het gebrek aan parkeerruimte, het gedrang om de recreatiemogelijkheden, de te grote klassen, enfin de reeks der achtergebleven gebieden die ieder kan opzeggen. In weerwil van deze tegenkrachten blijft de collectieve sector op veel punten achter; niet door een samenzwering der reactionaire krachten; wél door de tegenzin in nog weer hogere belastingen, en vooral door de snelle groei van de particuliere produktie die complementaire voorzieningen in zeer hoog tempo vergt. Voeg daarbij de snelle groei van de bevolking, van de aantallen scholieren, studenten, e.d. en de misallocatie is wélhaast onvermijdelijk. Deze scheeftrekking van het groeiproces zal nog wel lange tijd bij ons blijven. Zij kan gemakkelijk leiden tot cumulatieve achterstanden, omdat de verleiding voor de staatslieden groot is, de beperkte budgettaire ruimte te gebruiken voor korte-termijnoplossingen, waardoor de investeringen op lang zicht meer en meer in de knel raken. Dan ontstaan er noodsituaties, zoals die aan de Sorbonne; omstreeks 1900 gebouwd voor 3.000 studenten tracht deze eerbiedwaardige instelling thans meer dan het tienvoud onder haar dak te ontvangen. Koren op de molen der pessimisten.

De onevenwichtigheden tussen sectoren hebben nog een andere oorzaak. De produktiviteit stijgt in ongelijk tempo, maar de snelgroeivende bedrijfstakken geven bij de loonvorming de toon aan. Dus worden sommige sectoren beperd. Dat wreekt zich juist daar, waar de arbeid ambachtelijk, intellectueel, kunstzinnig wordt toegepast. Bij het toneel kan men de arbeidsproduktiviteit niet verhogen zonder dat de kwaliteit van de uitvoering er onder lijdt. Hoewel sommige schilders tegenwoordig erg snel werken, worden schilderijen toch relatief duurder en duurder. Ook de financiële tekorten bij de grote steden vinden mede hun oorzaak in deze uitlopende produktiviteitsontwikkeling, en dat komt de „leefbaarheid” niet ten goede. De groei brengt juist die sectoren in de verdrukking, die wij zo graag extra snel hadden zien expanderen om een tegenwicht te bieden tegen het versterkte materialisme, dat door velen als een nieuw bezwaar van de commerciële expansie wordt gezien.

HET CULTURELE ASPECT

Een toegenomen produktie schept ruimte voor keuze, schépt vrijheid. Op het eerste gezicht lijkt dat alleen maar gunstig; maar juist hier wordt de melancholiekste vorm van het groeipessimisme aangetroffen. De nieuwe vrijheid wordt, volgens sommigen, misbruikt. Het eenvoudigste aangrijpingspunt, althans voor economen, ligt bij de behoeften; deze zijn niet „gegeven”, zoals de leerboeken ons inprenten, maar zij ontwikkelen zich onder invloed van het toenemend aanbod van nieuwe produkten. De behoeften groeien mee, en zo blijft het welvaartstekort ons vergezellen. We worden rijker, en toch kan er voor ontwikkelingshulp maar met moeite een enkel procentje af. Misschien neemt het welvaartstekort door de toenemende inkomens wel toe! Als dat niet gebeurt zal het niet aan de reclame liggen; de voortdurende aanprijzingen zijn dan wellicht niet in staat, een ondeugdelijk produkt duurzaam ingang te doen vinden — dat is het argument van het bedrijfsleven — maar zij maken ons hebberig. De reclame spiegelt ons voor dat wij gelukkig zullen worden door steeds meer dode dingen te consumeren. De enige tevreden mensen die we op de televisie zien, worden door de STER op de buis gebracht. Zo wordt een illusie gekweekt. Als wij daarin gaan geloven — en er wordt, alleen al in Nederland, jaarlijks een miljard gulden uitgegeven om deze

illusie in stand te houden — zijn we rijp voor de teleurstelling en de ontevredenheid.

Zo ontstaat het zwartgallige beeld van de mens die door het groeiproces wordt meegesleept als een willoos slachtoffer. Hij jaagt voortdurend naar meer, ervaart dat het hem nergens brengt en zoekt steeds grover prikkels. De industrie gaat onder verspilling gebukt — niet alleen kost de reclame veel geld, maar dure veranderingen in het uiterlijk der produkten leggen ons lasten op waar we van schrikken als ze eens, zoals bij de auto-industrie is gebeurd, worden gekwantificeerd. De onbevredigde, genotzuchtige consument vervalt tot excessen. Op die weg stuwende vermaaksindustrie en de massamedia hem maar al te graag voort. De cultuur verwordt tot asfaltcultuur, waarin de verveling heerst. De „kunst”, die door het marktmechanisme wordt gehonoreerd — dat zijn de Beatles en Jan Cremer. Het toenemende nihilisme leidt tot jeugdmisdadigheid. De vrije tijd vormt een ernstige bedreiging. Het sociale weefsel wordt beschadigd. De welvaart maakt de mensen nerveus en ongelukkig; erger, zij stuurt de westerse cultuur naar de ondergang.

Op deze doem — die hier niet minder eenzijdig is afgeschilderd dan door sommige pessimisten wordt gedaan — wordt verschillend gereageerd. Eén reactie is het onvruchtbare heimwee naar oude tijden, toen het simpele leven nog niet door andermans welvaart was vergald. Een andere, nauwelijks minder onpraktisch, is de wens tot het stopzetten van de groei, het blokkeren van de technische ontwikkeling. Ook is onlangs bij ons de gedachte geopperd, de uitingen van wancultuur aan banden te leggen; een college van wijze lieden zou toezicht moeten houden en een vetorecht uitoefenen. Dat voorstel heeft velen verbaasd en geschokt. Het werd er niet beter op doordat het werd aangeprezen naar analogie met het overheidsingrijpen — daarmee de vijanden van dat overheidsingrijpen een nieuw argument in handen spelend! — en doordat er duidelijke toespelingen werden gemaakt op de erotische literatuur als eerst in aanmerking komend object voor de censuur. Schokkend in heel andere zin, zij het óók wel weer begrijpelijk, is de reactie van de cynici, die zich in de zinloze wreedheid van de industriële maatschappij verkneukelen en er, zoals Godard deed met zijn film „Le Weekend”, nog artistieke en commerciële munt uit weten te slaan. Al deze reacties zijn weinig behulpzaam.

Een doeltreffender houding lijkt die van de relativering. Het kwaad van de asfaltcultuur weegt niet zwaarder dan men het zelf neemt, en over dat gewicht kan heel verschillend worden gedacht. Een deel van de culturele begeleidingsverschijnselen van de economische groei is misschien weinig esthetisch — voor sommigen — maar men vergete toch vooral niet dat in de moderne literatuur, de pop-art, het hit- en beatwezen een heel stuk bevrijding schuilt, evenals de toeneming van de produktie één bevrijding van de fysieke armoede heeft teweeggebracht. De massamedia hebben stellig hun zeer constructieve kanten. De commercie bevordert ook positieve uitingen. Er worden meer boeken en muziekinstrumenten verkocht dan ooit. Hier en daar zijn kleine tekenen merkbaar, dat het bedrijfsleven zich voor de cultuur gaat interesseren. Onder de jeugd zijn heel interessante dingen gaande, minder ingetogen dan de uitingen van de vroegere jeugdbeweging, maar even vitaal en veel breder van aangrijpingsvlak. De groei brengt de maatschappij in een permanente staat van overgang; in die evolutie werken positieve en negatieve krachten tegelijk, en het gaat erom de positieve krachten te versterken.

Welvaart en vrije tijd vereisen een cultuurbeleid — een zin die makkelijk is neergeschreven, al wordt zij moeilijk waargemaakt. Gelukkig zijn de mogelijkheden en de ideeën voor zo'n beleid ruimschoots aanwezig. Juist in de moderne kunst liggen immers vele aanknopingspunten voor participatie en populaire verbreiding. Maar daartoe moet eerst de gedachte worden doorbroken dat de kunst er is voor en door de selecte groep, en dat de cultuur een methode is om de mindere man op zijn plaats te houden. Er moet gebroken worden met paternalisme en bevoogding, met puritanisme en traditionalisme. Het is een onderwerp dat in deze kolommen slechts kan worden aangeduid; zoveel is echter zeker, dat de sombere visie op de culturele aspecten van de economische groei eenzijdig is en blijkt geeft van een te gering vertrouwen in de menselijke mogelijkheden.

CONCLUSIE

Het bovenstaande overziende zou ik willen concluderen dat het groeipessimisme toch ook een nuttige functie heeft. Deze sombere theorieën herinneren ons aan de kwalijke kanten van de produktiestijging, zij systematiseren de verspreide waarnemingen die ieder op dit terrein kan doen en leveren een bijdrage tot de discussie. Naar mijn mening vormen zij een waardevol tegenwicht tegen andere eenzijdige opvattingen, en dan valt vooral te denken aan de neo-klassieke groeitheorie waarvan de suggestie uitgaat dat automatische aanpassingsprocessen de produktiestijging in

de juiste banen zullen leiden. Er bestaat een analogie tussen dit groei-optimisme en de ontwikkelingstheorie van Teilhard de Chardin, die ons op den duur in het punt Omega zegt te zullen brengen. Bij Teilhard kan de atoombom niet vallen, want dan zou het doel van de evolutie niet worden bereikt. Bij de groei-optimisten worden de misallocatie en de decadentie buitengesloten. Als we dat gaan geloven, zijn we nog verder van huis dan met de neerslachtige groeitheorie à la Mishan.

Wij moeten er ons van bewust blijven dat prijssignalen en marktmechanismen onvolkomen werken, dat onevenwichtigheden tussen sectoren kunnen optreden en dat er onaantrekkelijke en misschien zelfs wel gevaarlijke verschijnselen op het culturele vlak kunnen opduiken. Pas als over het hoofd wordt gezien dat deze constatering af en toe geïnspireerd zijn door de teloorgegangene privileges der welgestelden of als zij leiden tot defaitisme, tot het willen blokkeren van de groei of het censureren van de cultuur, kortom in alle gevallen van steriele overdrijving, wordt het groeipessimisme zelf tot een negatieve factor. Helaas zit deze overdrijving er, bij een aantal commentatoren, wel in. Maar de kritiek der groeipessimisten moet worden verwelkomd in zoverre zij leidt tot een positieve actie om de schadelijke kanten te neutraliseren en te compenseren, tot een beleid dat de economische ontwikkeling ondersteunt en in harmonie brengt met de humanitaire en de esthetische eisen van de welvaart.

J. Pen

Programma economen conferentie

Maandag 8 april: Hilton, Rotterdam

14.00 uur: Opening der conferentie door Zijne Excellentie de Minister van Financiën, Dr. H. J. Witteveen.
Voordracht door Dr. E. J. Mishan: „The Costs of Economic Growth”.

Voordracht door Prof. Dr. A. Heertje, naar aanleiding van de door Dr. E. J. Mishan gestelde problematiek.

avond: Forumdiscussie onder voorzitterschap van Prof. Drs. C. J. van Eijk. Forumleden: Dr. E. J. Mishan, Prof. Dr. A. Heertje, Prof. Dr. F. W. Rutten (Groeï en planning) en Prof. Drs. H. W. Lambèrs (The weak link between expanding choice and welfare).

Dinsdag 9 april: Hilton, Rotterdam

ochtend: Voordracht door Prof. Dr. L. J. Zimmerman: „Is op lange termijn ontwikkelingshulp noodzakelijk voor onze groei?”.

Voordracht door Drs. B. Goudzwaard, lid van de Tweede Kamer voor de A.R.P.: „External economies or diseconomies in consumption”.

middag: Excursie naar een aantal industrieën in Rotterdam en omgeving. De lunch zal ter-plaatse worden aangeboden.

avond: Social evening.

Woensdag 10 april: De Doelen, Rotterdam

ochtend: Voordracht door Prof. Mr. J. M. Polak: „Amenity Rights”.

Voordracht door Drs. S. E. Pronk, facet-plaanooloog voor industrie en diensten: „Concept of Separate Facilities”.

Voordracht door Ir. J. A. Beukers, Stichting Europoort: „In hoeverre houdt de chemische industrie rekening met external diseconomies”.

middag: Voordracht door Drs. J. M. den Uyl, lid Tweede Kamer voor de P.v.d.A.: „Achtergronden van het groeibeleid in Nederland”.
Forumdiscussie onder voorzitterschap van Prof. Drs. H. W. Lambèrs. Forumleden: Prof. Mr. J. M. Polak, Prof. Dr. L. J. Zimmerman, Prof. Dr. F. W. Rutten, Ir. J. A. Beukers, Drs. S. E. Pronk, Drs. J. M. den Uyl.

avond: Slotmanifestatie aan boord van m.s. „Erasmus” door de verlichte havens van Rotterdam. Aan boord zal het cabaret Tingel-Tangel alsmede feestmuziek de vaart veraangenamen. Beperkte introductie toegestaan tegen f. 5 per introducè(e)

Ten overvloede zij vermeld dat de conferentie in de *Nederlandse taal* zal worden gehouden, behoudens de voordracht van Dr. E. J. Mishan.

De deelnemersprijs bedraagt f. 25, inclusief alle maaltijden, excursie, social evening en slotavond¹⁾. Studenten aan een Nederlandse Universiteit of Hogeschool kunnen, op vertoon van hun toegangsbewijs en een spoorkaartje, de helft der reiskosten 2e klas N.S. boven f. 7,50 vergoed krijgen. De congrescommissie verzoekt de deelnemers, die zelf logiesmogelijkheden in Rotterdam hebben, daar gebruik van te maken. Bestaat die mogelijkheid niet dan zal de commissie voor onderdak zorgen.

Het inschrijvingsformulier treft u aan op blz. 261.

¹⁾ Eventueel f. 20 *exclusief* slotavond, of 13.50 *exclusief* slotavond en maaltijden.

De externe effecten in de hedendaagse welvaartstheorie

Het werk van de eminente beoefenaar van de welvaarts-theorie ¹⁾, dat deze bijzondere aflevering van *E.-S.B.* heeft geïnspireerd, is een van de vele bewijzen uit de recente literatuur, dat dit wel eens dood verklaarde of als een nutteloos gedachtenspinsel gedoodverfde onderdeel der economie vol leven is en licht kan werpen op belangrijke praktische vraagstukken. Het hoofdonderwerp van Mishans studie, de externe effecten, is een van de gebieden waar de vitaliteit en de vruchtbaarheid van de welvaartstheorie in de laatste tijd het sterkst tot uiting zijn gekomen.

In de moderne welvaartstheorie — en dienovereenkomstig ook door Mishan — wordt de term externe effecten veelal in het bijzonder gebruikt voor de buiten de markt om werkende positieve of negatieve invloed, die als een nevengevolg van economische handelingen uitgaat op de produktievoorwaarden of het bevredigingspeil van andere huishoudingen. Meer rechtstreeks zijn zij door-gaans verbonden aan de technische processen, die uit de economische beslissingen voortvloeien dan wel aan de goederen, die object of resultaat van het handelen zijn, als in het ook door Mishan gebruikte voorbeeld van een gebouw dat het uitzicht belemmert. Dat zij zich buiten de markt om doen gevoelen houdt in, dat zij niet aan het prijsvormingsproces zijn onderworpen; degene die ze in het leven roept ontvangt of betaalt hiervoor geen vergoeding in de vorm van een marktprijs. De studie van Mishan richt zich, zoals uit de titel blijkt, voornamelijk op hun negatieve verschijningsvorm.

De externe effecten in deze zin zijn, nader aangeduid als de directe, technische of reële, dikwijls beschouwd als een der categorieën van de externe voor- en nadelen („external economies and diseconomies”) in een ruimere betekenis. Deze omvatten daarnaast de indirecte of gel-delijke, die bestaan uit de gevolgen welke het optreden op de markt voor andere marktsubjecten dan de ruilpartijen met zich brengt en die, in tegenstelling tot de directe, in eerste aanleg in marktgrootheden tot uitdrukking komen. Ondanks een zekere analogie tussen deze twee groepen van verschijnselen zijn zij naar hun aard en gevolgen zo-danig verschillend, dat het niet zonder bezwaar is ze in één begrip samen te vatten. Zo ligt het door Scitovsky ²⁾ aangenomen verband tussen de indirecte externe voor-deelen en de economische groei op een geheel ander vlak dan de door Mishan besproken negatieve effecten van de groei. Wegens dit uiteenlopend karakter en omdat de directe effecten voor de in de welvaartstheorie behandelde problemen de belangrijkste zijn, is de beperking van het begrip tot de reële tegenwoordig het meest gangbaar. In de Engelstalige literatuur worden zij ook *externalities*, *neighbourhood effects* of *spillover effects* genoemd. Omtrent de nauwkeurige afbakening van het verschijnsel bestaat overigens nog vrij veel onzekerheid, zoals o.m. blijkt uit een uitvoerig opstel dat Mishan enkele jaren geleden aan de begripsbepaling heeft gewijd ³⁾.

DE CLASSIFICATIE DER EXTERNE EFFECTEN

Externe effecten komen zeer veelvuldig voor. „The world is full of unpaid costs and unappropriated services” heeft J. M. Clark reeds lang geleden geschreven ⁴⁾. Ook al is het onmiskenbaar, dat hun betekenis, zoals Mishan duidelijk in het licht stelt, door de groei waarin de wereld zich thans verheugt sterk is toegenomen, zij kunnen in het algemeen geenszins uitsluitend hieraan worden toe-geschreven. Theoretisch is van belang, dat zij kunnen be-staan in een evenwichtstoestand, ook indien zij door de groei zijn opgewekt. Zij plegen dan ook in de regel met behulp van de statische theorie te worden onderzocht, hoewel zij stellig ook een plaats in de groeitheorie ver-dienen ⁵⁾.

In de welvaartstheorie zijn de externe effecten oude bekenden, vooral sedert de als klassiek geldende behandel-ing ervan door Pigou in zijn grote standaardwerk. Tot betrekkelijk korte tijd geleden lagen zij echter enigermatê aan de periferie van de belangstelling. Tekenend is, dat zij in Mishans overzichtsartikel uit 1960 slechts terloops ter sprake komen ⁶⁾. De jaren vijftig hebben evenwel reeds een opleving van de aandacht voor deze effecten te zien ge-gewezen, o.m. in de reeds genoemde publikaties van Kapp en Scitovsky en het artikel van Meade met het befaamde voorbeeld van de boomgaard en de imker ⁷⁾. In de laatste jaar of tien zijn de externe effecten een der meest besproken thema's van de welvaartstheorie geweest, in ongeveer de-zelfde tijd dus waarin zij zeer actueel zijn geworden en in de openbare discussie een grote plaats zijn gaan innemen.

¹⁾ Deze benaming verdient de voorkeur boven het pleonastisch klinkende „welvaartseconomie”.

²⁾ T. Scitovsky: „Two Concepts of External Economies” in *The Journal of Political Economy*, april 1954, herdrukt in T. Scitovsky: *Papers on Welfare and Growth*, Londen 1964.

³⁾ E. J. Mishan: „Reflections on Recent Developments in the Concept of External Effects” in *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, februari 1965, ook opgenomen in E. J. Mishan: *Welfare Economics, Five Introductory Essays*, New York 1964.

⁴⁾ *Preface to Social Economics*, New York 1936, blz. 45. Het opstel waarin deze uitspraak voorkomt dateert uit 1915.

⁵⁾ Aldus ook Mishan: *Welfare Economics*, blz. 102: „the concept of external effects is rooted in comparative statics”. Dat een zuiver statische analyse van de externe effecten ontoereikend is, wordt betoogd in de fraaie studie van P. Bohm: *External Economies of Production*, Stockholm enz. 1964, hfdst. 3.

⁶⁾ E. J. Mishan: „A Survey of Welfare Economics, 1939-1959” in *The Economic Journal*, juni 1960; herdrukt in Mishan: *Welfare Economics* en in *Surveys of Economic Theory*, Prepared for the American Economic Association and the Royal Economic Society, dl. I (Money, Interest and Welfare), Londen enz. 1965.

⁷⁾ J. E. Meade: „External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation” in *The Economic Journal*, maart 1952; een beknoptere behandeling in J. E. Meade: *Trade and Welfare*, Londen enz. 1955, afd. I, hfdst. 2.

De analyse van het verschijnsel is in vele tijdschriftartikelen en enkele monografieën aanmerkelijk verdiept en verfijnd. „The entire subject was re-examined from its very foundations”, aldus Baumol ⁸⁾, die zelf een werkzaam aandeel in deze herziening heeft gehad. De zich voortdurend uitbreidende casuïstiek heeft telkens nieuwe complicaties aan het daglicht gebracht en toepassing gevonden op een steeds ruimere kring van problemen, waarbij de uitstraling naar die betreffende de politieke besluitvorming een der opmerkelijkste ontwikkelingen is. Zij komen geregeld ter sprake in de leer van de met de externe effecten nauw verwante collectieve goederen en in studies over de analyse van maatschappelijke kosten en baten („cost-benefit analysis”), de nieuwe, empirisch-praktisch georiënteerde loot van de welvaartstheorie. Door deze nieuwe bewerking is het onderwerp boeiender, maar ook onoverzichtelijker en minder gemakkelijk toegankelijk geworden. Het leerstuk is nog steeds volop in beweging en toont de hierbij passende verscheidenheid van methoden (waaronder moderne technieken als speltheorie en lineaire programmering en, in een der meest recente bijdragen, de behandeling van de externe effecten als stochastische grootheden ⁹⁾) en tegengesteldheid van meningen, gepaard gaande met levendige discussies. Die veelomvattende bedrijvigheid kan in deze korte schets uit de aard der zaak niet meer dan een flauwe afschaduwning vinden.

EXTERNE EFFECTEN IN DE PARETIAANSE WELVAARTSTHEORIE

De belangrijkste factor in dit proces van vernieuwing en vooruitgang is de integratie van de externe effecten in de Paretiaanse welvaartstheorie geweest. Teyoren hadden zij alle een plaats in de Marshalliaanse theorie en in niet strikt welvaartstheoretische geschriften. De verklaring hiervan is dat het centrale probleem betreffende de externe effecten, hun invloed op de allocatie, onverbreekelijk verbonden is met de belangentegenstellingen op het stuk van de verdeling, die de Paretiaanse theorie wegens het verwerpen van interpersonele nutsvergelijking terzijde laat, terwijl daarentegen de behandeling van de verdelingsproblemen op basis van een dergelijke vergelijking een integrerend bestanddeel van de Marshalliaanse tak van de welvaartstheorie uitmaakt. Deze beschouwingswijze heeft echter steeds meer het veld moeten ruimen voor de Paretiaanse. Ten aanzien van de externe effecten schijnt dan als enige uitweg over te blijven zijn toevlucht te nemen tot de Bergsoniaanse welvaartsfunctie ¹⁰⁾. Positieve uitspraken over de invloed van de externe effecten op de welvaart der gezamenlijke subjecten worden aldus echter niet verkregen, terwijl bovendien de beoordeling van de effecten uit welvaartsoogpunt los komt te staan van de analyse der overige allocatieproblemen. Het is daarom van groot belang, dat een bevredigender oplossing mogelijk is gebleken.

In de traditionele analyse van de invloed van de externe effecten op de allocatie komt de nauwe samenhang met de verdeling duidelijk naar voren. Volgens de sedert Pigou in zwang zijnde inkleding zullen bij economische beslissingen met externe effecten de individuele kosten of opbrengsten niet gelijk zijn aan de maatschappelijke. Het gevolg hiervan is, dat de allocatie wordt scheefgetrokken in dier voege, dat de activiteiten met de externe voordelen een te geringe en die met externe nadelen een te grote omvang hebben. Dat het prijsmechanisme aldus niet een

optimale allocatie tot stand brengt is een oud argument tegen het *laissez-faire* en voor corrigerend ingrijpen van de overheid. Pigou en vele anderen hebben hiertoe het middel van subsidiëring en belasting aanbevolen om de maatschappelijke marginale kosten en opbrengsten aan elkaar gelijk te maken. Deze correctie betekent klaarblijkelijk een verschuiving in de verdeling, maar bovendien berust de gehele redenering op het vergelijken en samenvoegen van welvaartscomponenten van verschillende groepen van subjecten, bijv. bij het bepalen van de maatschappelijke grenskosten.

In tegenstelling met een nogal eens voorkomende, maar niet logische terminologie dienen de maatschappelijke kosten en opbrengsten zo te worden geïnterpreteerd, dat zij de individuele mede omvatten ¹¹⁾. Het onderscheid tussen kosten en opbrengsten is echter in zoverre enigermate willekeurig, dat men in vele gevallen de externe nadelen hetzij als kosten, hetzij als negatieve opbrengsten kan behandelen en ten aanzien van de externe voordelen analoog te werk kan gaan. Ook Mishan gebruikt het begrip kosten van de groei in een ruimere dan de gewone betekenis. Voor een deel althans bestaan ze niet uit offers, die terwille van de groei moeten worden gebracht, op één lijn staande met de consumptiebeperking in het heden, maar veeleer uit als gevolgen of begeleidingsverschijnselen van de groei optredende negatieve opbrengsten.

De invoeging van de externe effecten in het Paretiaanse denkschema is merkwaardigerwijze het resultaat van de zeer ernstige moeilijkheden, die verbonden zijn aan de welvaartsmaatstaf van Pareto in zijn oorspronkelijke vorm, volgens welke van een welvaartsvergroting van een groep slechts gesproken kan worden als geen van haar leden er in welvaart op achteruitgaat. Aan deze voorwaarde is bij veranderingen in de economische situatie, met inbegrip van aanpassingen van de allocatie, slechts uiterst zelden voldaan. Er blijkt te dien aanzien dus geen principieel verschil te bestaan tussen de externe effecten en de overige allocatieproblemen.

Ten einde niet in een algeheel nihilisme te vervallen, heeft de Paretiaanse theorie zich genoopt gezien genoeg te nemen met een minder stringente maatstaf, de op grond van de „compensatietoets” vastgestelde mogelijkheid de welvaart van allen, dan wel die van een deel, zonder achteruitgang van de overigen, te vergroten. Deze neo-Paretiaanse maatstaf levert in het geval van tegengestelde verdelings-effecten dus slechts aanwijzingen betreffende potentiële welvaartsveranderingen in de strikt Paretiaanse zin op.

⁸⁾ W. J. Baumol: *Welfare Economics and the Theory of the State*, tweede ed., Londen 1965, blz. 24. De in 1952 verschenen eerste uitgave van dit boek was een van de voorboden van de sterke opbloei van de theorie der externe effecten.

⁹⁾ Resp.: O. A. Davies en A. Whinston: „Externalities, Welfare, and the Theory of Games” in *The Journal of Political Economy*, juni 1962; B. T. McCallum: „Relevant Technological Externalities in the Linear Production Model”, in *Economica*, februari 1967; O. E. Williamson e.a.: „Externalities, Insurance, and Disability Analysis” in *Economica*, augustus 1967.

¹⁰⁾ In deze geest F. Hartog: *Toegepaste welvaartseconomie*, Leiden 1963, blz. 20 e.v. Vgl. voor deze problematiek voorts o.m. K. Heinemann: *Externe Effekte der Produktion und ihre Bedeutung für die Wirtschaftspolitik*, Berlijn 1966, hfdst. E.

¹¹⁾ Aldus o.m. ook D. W. Pearce en S. G. Sturmeij: „Private and Social Costs and Benefits: A Note on Terminology” in *The Economic Journal*, maart 1966.

Om niet in onoplosbaar gebleken moeilijkheden verwickeld te geraken, is het bovendien nodig bij de toepassing van deze toetssteen af te zien van de wijzigingen in de allocatie en de hierdoor veroorzaakte verdere verdelingseffecten, die uit een eventuele feitelijke compensatie zouden voortvloeien. Door deze restricties heeft het criterium een nog meer betrekkelijke waarde dan er op grond van verschillende overwegingen reeds in zijn oorspronkelijke vorm aan kan worden toegekend. Het kan daarom niet dienen om onvoorwaardelijk geldende, rechtstreeks op te volgen voorschriften voor de economische politiek af te leiden. De ambitie dergelijke praktische gedragsregels op te stellen heeft de welvaartstheorie wegens het partiële en hypothetische karakter van haar uitkomsten reeds lang prijsgegeven. Ook het moderne onderzoek betreffende de externe effecten, heeft zelfs wanneer het zich op de economisch-politieke kant van het vraagstuk richt niet de bedoeling, volstreekte normen of pasklare oplossingen voor de praktijk te bieden, maar inzicht dat voor doelmatige beslissingen nodig is. Uit dit oogpunt is het neo-Paretiaanse criterium ondanks zijn beperkte strekking een nuttig analytisch instrument.

Met behulp van deze gewijzigde versie van het criterium van Pareto kan de welvaartstheorie op pseudo-Marshalliaanse wijze welvaartsoordelen afleiden door het saldo te bepalen van tegengestelde veranderingen in de welvaart van verschillende subjecten, zij het met de *reservatio mentalis* dat deze operaties geen interpersonele nutsvergelijking impliceren. Met deze methode kunnen de externe effecten op dezelfde voet als de andere allocatieproblemen worden behandeld, waarbij de traditionele optimum-voorwaarde, de gelijkheid van marginale maatschappelijke kosten en opbrengsten, gehandhaafd kan blijven. De theorie van de externe effecten wordt tegenwoordig zeer dikwijls op deze grondslag beoefend en ook Mishan past in zijn boek deze vorm van analyse en beoordeling toe¹²⁾.

DE AANPAK VAN COASE

Het opnemen van de externe effecten in de Paretiaanse theorie heeft echter meer betekend dan het aanbrengen van een nieuw etiket op de oude zakken met de oude wijn. Het heeft de weg geopend naar een meer diepgaand onderzoek dat niet alleen tal van interessante positieve inzichten heeft opgeleverd, maar ook veel bezwaren tegen de overgeleverde, in hoofdzaak van Pigou afkomstige theoretische en economisch-politieke denkbeelden over de externe effecten naar voren heeft doen komen. Deze kritische stroming vindt haar oorsprong voornamelijk in een baanbrekend artikel van Coase uit 1960¹³⁾.

Het uitgangspunt van zijn beschouwing, die zich beperkt tot de nadelen die uit de produktie voortvloeien voor andere produktiehuishoudingen, is dat het onjuist is bij de economische beoordeling hiervan, waarvoor hij als maatstaf de waarde van produktie gebruikt, eenzijdig het negatieve effect in aanmerking te nemen. Met het belang van de produktie die de nadelen doet ontstaan dient evenzeer rekening te worden gehouden. De oorspronkelijkheid van zijn bijdrage is er vooral in gelegen, dat hij laat zien hoe langs de weg van een ruil tussen de bij de externe effecten betrokken partijen een voor beide bevredigende en uit een oogpunt van allocatie optimale oplossing kan worden verkregen. Deze is naar zijn mening onafhankelijk van het feit, of al dan niet de juridische vrijheid bestaat de externe effecten zonder schadeloosstelling voor de benadeelden

in het leven te roepen; de desbetreffende wettelijke regelingen van het eigendomsrecht zijn wel van invloed op de verdeling van de produktievergroting, maar niet op de allocatie.

Deze stelling geldt echter slechts onder het voorbehoud, dat de transacties met betrekking tot de externe nadelen geen kosten met zich brengen. Deze voorwaarde zal in de werkelijkheid niet zijn vervuld, te minder naarmate meer subjecten bij deze effecten belang hebben. Deze omstandigheid schept de mogelijkheid, dat overheidsmaatregelen een meer efficiënte allocatie kunnen bewerkstelligen. Coase is evenwel van oordeel, dat de voordelen hiervan veelal zijn overschat, o.m. doordat de kosten van de overheidsbemoeïing zijn verwaarloosd. Het achterwege laten van interventie kan daarom de voorkeur verdienen. Hij waarschuwt er daarenboven tegen, de lasten van de corrigerende maatregelen in alle gevallen te leggen op degene, die de nadelen veroorzaakt, daar zij, die de nadelen ondervinden, mede verantwoordelijk kunnen zijn, bijv. door de keuze van de vestigingsplaats of het nalaten van voorzieningen, die de nadelen kunnen beperken. Zijn verhandeling heeft de strekking aan te tonen, dat van een uniforme institutionele regeling op het stuk van de externe effecten geen optimaal resultaat is te verwachten. Hij adstrueert zijn betoog met een aantal rechtszaken, waaruit de verwantschap van het vraagstuk met het juridische leerstuk van de onrechtmatige daad op sprekende wijze naar voren komt.

Op de door Coase ontwikkelde gedachtengang is door velen voortgebouwd, terwijl anderzijds zijn conclusies niet onweersproken zijn gebleven¹⁴⁾. Zijn bezwaren tegen de economisch-politieke voorstellen van Pigou zijn aangevuld met het argument, dat deze bij de overheid een gedetailleerde feitenkennis veronderstellen waarover zij in feite niet zal beschikken¹⁵⁾. Hiernevens is door Buchanan, een der belangrijkste vertegenwoordigers van deze richting en een der meest actieve en originele auteurs op het gebied van de externe effecten, aangevoerd dat zich ook bij de politieke besluitvorming afwijkingen tussen individuele en maatschappelijke kosten en opbrengsten zullen voordoen, die evenzeer een beletsel zullen zijn voor het bereiken van een optimum¹⁶⁾.

In de theorie van de externe effecten heeft de door Coase ingevoerde gedachte van een ruil inzake de externe effecten veel navolging gevonden, waarbij zij mede is uitgebreid tot de door hem niet besproken vormen. De voorstelling van een „markt voor externe effecten” is tegenwoordig zeer gangbaar. Deze uitdrukking, die een contradictio in terminis schijnt, moet uiteraard zo worden verstaan dat wanneer externe effecten het voorwerp van een ruil zijn geworden, zij of verdwijnen of hun karakter als zodanig verliezen. In de door de ruil tot stand gebrachte

¹²⁾ Reeds eerder in E. J. Mishan: „Welfare Criteria for External Effects” in *The American Economic Review*, september 1961.

¹³⁾ R. H. Coase: „The Problem of Social Cost” in *The Journal of Law and Economics*, oktober 1960.

¹⁴⁾ Zie voor een beknopt samenvattend overzicht in R. Turvey: „On Divergences between Social Cost and Private Cost” in *Economica*, augustus 1963. Een kritische beschouwing geeft S. Wellisz: „On External Diseconomies and the Government-Assisted Invisible Hand” in *Economica*, november 1964; een antiekritiek in O. A. Davis en A. B. Whinston: „On Externalities, Information, and the Government-Assisted Invisible Hand” in *Economica*, augustus 1966.

¹⁵⁾ Davis en Whinston, t.a.p.

¹⁶⁾ J. M. Buchanan: „Politics, Policy, and the Pigovian Margins” in *Economica*, februari 1962.

optimale situatie kan echter een deel der externe effecten blijven bestaan. Dergelijke met een optimum verenigbare effecten zijn als niet „Pareto-relevant” gekarakteriseerd¹⁷⁾. Deze redenering leidt tot de gevolgtrekking dat het bestaan van externe effecten op zichzelf niet altijd corrigerende maatregelen rechtvaardigt¹⁸⁾.

Hoewel deze marktconstructie slechts een beperkte praktische betekenis heeft — de illustraties betreffen veelal „neighbourhood effects” in de letterlijke zin tussen twee partijen — is haar heuristische waarde aanzienlijk. Zij is een instructief middel om zonder de schijn van interpersonele nutsvergelijking te wekken een Paretiaans optimum af te leiden, waarvan de verwezenlijking voor de verschillende bij externe effecten betrokken subjecten voordelig is¹⁹⁾. Op deze wijze wordt de analogie met de andere allocatieproblemen op zeer treffende wijze gedemonstreerd.

DE IDEEËN VAN MISHAN

Deze ideeën zijn de directe achtergrond van de behandeling van de externe effecten door Mishan, zowel in zijn boek als in een daarop aansluitend belangrijk artikel, waarin de theoretische grondslag van zijn opvattingen meer in details is uitgewerkt²⁰⁾ en dat in een andere bijdrage tot deze aflevering nader wordt besproken. Ook hij maakt met vrucht gebruik van de conceptie van ruilovereenkomsten betreffende de externe effecten, o.a. ten bewijze van zijn stelling dat subjecten met uiteenlopende preferenties, bijv. rokers en niet-rokers, liefhebbers van stilte of van rumoer, allen gebaat kunnen zijn met afzonderlijke ruimtelijke voorzieningen. Hij bestrijdt echter de door hem als deterministisch bestempelde stelling van Coase en zijn volgelingen, dat het allocatie-optimum in alle gevallen onafhankelijk is van de juridische regelingen betreffende de externe effecten²¹⁾. Eveneens wijst hij de door Coase aangenomen wederzijdse verantwoordelijkheid voor negatieve effecten af. Hij bepleit deze steeds te leggen bij de partij die ze veroorzaakt, zowel op gronden van billijkheid als van efficiency, o.a. omdat op deze wijze het sluiten van overeenkomsten wordt vergemakkelijkt en een grotere prikkel bestaat de kosten in de vorm van de externe nadelen te verlagen. Zijn scherpzinnige argumentatie is een in menig opzicht verhelderende bijdrage tot de problematiek van de externe effecten, ook al is er mede in het licht van verschillende door Coase besproken gevallen reden te menen, dat hij in zijn verdediging van de eenzijdige verantwoordelijkheid iets te ver gaat.

De omstandigheid, dat de voorstelling van een markt veelvuldig is toegepast voor de externe effecten in de sfeer van de consumptie, heeft als een belangrijke consequentie gehad dat de welvaart dikwijls in een ruimere zin is opgevat dan tot kort geleden in de welvaartstheorie het meest gebruikelijk was. Herhaaldelijk, o.m. ook door Mishan in verscheidene van zijn illustraties, zijn „immateriële”, niet rechtstreeks op geld waardeerbare of het reële inkomen wijzigende effecten in de analyse betrokken. Kenmerkend is bijv., dat terwijl Pigou in zijn schoolvoorbeeld het nadeel van de fabrieksrook voor de consumenten afmeet aan hun grotere uitgaven voor zeep, in een recente studie de invloed van rook op de gezondheid als het welvaartseffect wordt gezien²²⁾. Deze ruimere interpretatie is niet anders dan logisch, daar hier duidelijk sprake is van de gevolgen van het gebruik van economische goederen voor de behoeftenbevrediging, die bovendien, naar uit de ruiltheorie van de externe effecten blijkt, zeer wel voor in geld uitgedrukte

waarderingsoordelen vatbaar zijn. De gelijkstelling van economische en „materiële” effecten is daarom hoogst willekeurig. Het is derhalve ook onjuist, de vernietiging van het natuurschoon — door Mishan terecht een uiterst belangrijk economisch goed genoemd — ten behoeve van industrievestiging als een niet-economisch offer te stellen tegenover het economische belang van de groei.

Mishans welsprekend protest tegen de opperheerschappij van de groei reikt echter nog aanzienlijk verder dan de „immateriële” externe nadelen voor de welvaart. Het in donkere kleuren geschilderde „onbehagen in de welvaart” (om met Freud te spreken) is niet het resultaat van de aanwending van bepaalde economische goederen; het is een tekort aan welzijn, aan „well-being” of „social welfare” in de termen van Mishan. Zijn sombere visie op de ontwrichtende werking van het groeiproces op het menselijke, maatschappelijke en culturele leven berust dan ook niet op economische waarderingsoordelen. Ook verscheidene van zijn meest radicale voorstellen, als het verbieden van particuliere auto's en van het luchtverkeer, zijn niet welvaartstheoretisch gefundeerd maar de uiting van eigen voorkeuren, terwijl zijn verdediging van een paternalistische beïnvloeding van de preferenties door het beperken van keuzemogelijkheden²³⁾ eveneens de grenzen van de welvaartstheorie overschrijdt. De persoonlijke waarderingsen en overtuigingen, die zijn boek doortrekken, stempelen het tot een getuigenis en een in zijn eenzijdigheid²⁴⁾ boeiend en provocerend strijdschrift tegen de „geest der eeuw”.

Het boek heeft de grote verdienste, de groei te hebben geplaatst in een ruimer economisch en niet-economisch perspectief dan waarin het veelal wordt gezien. Het is niet aan de economie te beslissen over de alternatieven, die Mishan ons voor ogen stelt. Zeer terecht heeft hij erop gewezen, dat de groei als doelstelling van de economische politiek niet met zuiver economische overwegingen kan worden gemotiveerd²⁵⁾ en voor het afwijzen van dit doel geldt uiteraard hetzelfde. De welvaartstheorie kan zelfs de economische offers en resultaten van de groei, waarbij mede de welvaart van toekomstige generaties in het geding is, niet objectief tegen elkaar afwegen. Maar als gekozen moet worden tussen een wat geringere stijging van het sociaal produkt en een woonbaar blijvende wereld, is het wellicht geen al te gewaagde hypothese dat althans een groot deel van het nageslacht deze laatste erfenis het meest op prijs zal stellen.

P. Hennipman

¹⁷⁾ J. M. Buchanan en W. Craig Stubblebine: „Externality” in *Economica*, november 1962; ald. blz. 375: „What vanishes in Pareto equilibrium are the Pareto-relevant externalities”.

¹⁸⁾ Buchanan en Craig Stubblebine, t.a.p., blz. 381.

¹⁹⁾ Hierop is in het bijzonder de nadruk gelegd door O. A. Davis en A. B. Whinston: „Some Notes on Equating Private and Social Cost” in *The Southern Economic Journal*, oktober 1965.

²⁰⁾ E. J. Mishan: „Pareto Optimality and the Law” in *Oxford Economic Papers*, november 1967.

²¹⁾ Deze opvatting ook bij F. T. Dolbear Jr.: „On the Theory of Optimum Externality” in *The American Economic Review*, maart 1967.

²²⁾ Davis en Whinston: „Some Notes on Equating Private and Social Cost”, t.a.p., blz. 114.

²³⁾ *The Costs of Economic Growth*, blz. 118 e.v.

²⁴⁾ Zie voor de keerzijde van het door Mishan getekende beeld F. Hartog: „De kosten van economische groei” in *E.-S.B.* van 1 november 1967.

²⁵⁾ T.a.p., blz. 37.

Economische groei, ruimtelijke ordening en „separate facilities”

Enige kanttekeningen

In de oude Walt Disney-film *Fantasia* is aan Mickey Mouse de rol toebedeeld van de tovenaarsleerling uit *l'Apprenti Sorcier* van Paul Dukaz. Mickey weet de hoed van zijn meester te bemachtigen, schept een waterdrager uit een bezemsteel, kan vervolgens de opgeroepen krachten niet meer beteugelen en zou jammerlijk zijn verdronken als zijn meester niet op het laatste moment had ingegrepen. Dreigen we door de ontwikkelingen van de laatste decennia in de positie van de tovenaarsleerling te geraken? Boerwinkel maakt gewag van de cascatische versnellingen welke de geschiedenis van de mensheid tegenwoordig doormaakt. Zijn conclusie is dat we daarop moeten antwoorden met een ingrijpende mentaliteitsverandering, willen we als genus homo sapiens dit tijdperk overleven. Onze tijd, een tijd als nooit tevoren, maakt een nieuw denken noodzakelijk: inclusief denken ¹⁾.

Het is duidelijk dat ook op het terrein van de productie zich grote versnellingen voordoen: Over de laatste zeven jaar nam in ons land het reëel inkomen per hoofd van de bevolking met 30 pCt. toe. Dat is weinig minder dan in het gehele tijdvak van 1900 tot 1939 ²⁾. De economen hadden alle reden zich te verheugen over de sterke economische groei. Er zijn immers zoveel consumptieve tekorten te bestrijden. Er moet gedacht worden aan de werkgelegenheid voor een groeiende bevolking in een steeds verder geautomatiseerde wereld. Voor beide elementen is economische groei onmisbaar. Het jaarlijkse groepercentage kwam steeds meer in de belangstelling te staan, het statistisch materiaal van de landen werd geharmoniseerd zodat betrouwbare vergelijking kon plaats hebben. Het was immers ook van belang om zoveel mogelijk in de pas te blijven bij de ontwikkeling van partnerlanden in E.E.G.-en O.E.S.O.-verband ³⁾.

Los van de grootte en de veranderingen van het groepercentage begon zich echter in de economenwereld een zeker gevoel van onbehagen te ontwikkelen. Galbraith ging wijzen op het gevaar, dat een te groot deel van de productiefactoren werd ingeschakeld bij de voortbrenging van individuele welvaart, op de moeilijkheid hierin verandering te brengen door de institutionalisering van het ondernemingswezen ⁴⁾. Ook van andere zijden komen waarschuwingen, welke — direct of indirect — betrekking hebben op de consequenties van de economische groei. Technici betonen zich verontwaardigd over de commerciële pervertering van hun werk, over de verspilling van energie, grondstoffen, materiaal, arbeid en tijd zonder zorg voor de toekomst ⁵⁾. Biologen zoals Rachel Carson in de Verenigde Staten en Briejër hier te lande verheffen hun stem tegen de ongeremde toepassing van insecticiden ⁶⁾. Ons nationale paradepaard van economische groei — Rotterdam — wordt in het lijfblad van de Nederlandse economen als een „biologisch monstrum” gekwalificeerd ⁷⁾. Hoog is de prijs die we voor onze grotere materiële welvaart moeten betalen. Te hoog? Ons welzijn lijdt er onder,

maar misschien is het nog erger en zijn we bezig met de afbraak van de mogelijkheden van de mensheid ⁸⁾.

ECONOMIE EN PLANOLOGIE

Voor de ruimtelijke ordening is het tot ontwikkeling komen van de hiervoor aangestipte denkbeelden van veel belang. Zij houdt zich in het bijzonder bezig met het fysieke milieu. Zij heeft daarbij bepaald geen gering doel op het oog: het welzijn van de bevolking, de mens en zijn geluk zelfs, staan in het middelpunt. Zij is er zich van bewust dat de individuele materiële welvaart daar een belangrijk deel van uitmaakt. Ook elementen in de immateriële sfeer vormen er evenwel essentiële componenten van ⁹⁾. Dat deze laatste veelal niet zijn te kwantificeren wil nog niet zeggen, dat het om onduidelijke belangen gaat. De laatste decennia eiste de economische ordening — in hoge mate zich beperkend tot de vergroting van de materiële welvaart — veler aandacht op. Welzijnscomponenten voortspruitend uit een betere verdeling van die welvaart — althans binnen onze landsgrenzen — kwamen door de sociale ordening tot hun recht. De welzijnscomponenten welke te maken hebben met het fysieke milieu van de mens, bleven echter bij dit alles grotendeels in de schaduw. Het is daarom wel enigszins begrijpelijk dat in de eerste grote conceptie van ruimtelijke ordening niet getoond wordt hoe een betere ruimtelijke ordening eventueel bijdraagt tot het bereiken ook van een hogere materiële welvaart, zoals wel werd

¹⁾ *Inclusief denken* door F. Boerwinkel, Hilversum/Antwerpen 1966.

²⁾ *Rijksbegroting voor het dienstjaar 1968*, Hoofdstuk XIII - Economische Zaken, Memorie van Toelichting, no. 2, blz. 6.

³⁾ *Nota inzake groei en structuur van onze economie*, 's-Gravenhage 1966, blz. 7.

⁴⁾ J. K. Galbraith: *The new industrial state*, Londen 1967. Wijzigingen in dit opzicht zullen misschien toch tot stand kunnen komen omdat het management sterk in verandering is. Als er een „professionalisering” van management optreedt, is met name van belang, of de jonge manager tot een beroepsbeoefenaar moet worden gevormd, die net als een arts of advocaat aan een strakke beroepsethiek en aan een service-ideaal gebonden is. Zulks merkt H. A. Becker op in *Management als beroep*, Rotterdam 1968.

⁵⁾ C. J. Dippel: „Techniek en humaniteit” in *Wijzgerig perspectief op maatschappij en wetenschap*, november 1965, blz. 94 e.v.

⁶⁾ C. J. Briejër: *Zilveren sluiers en verborgen gevaren*, Leiden 1967.

⁷⁾ H. B. Goettsch: „Rotterdam, biologisch monstrum” in *E.-S.B.* van 6 juli 1960. Van dezelfde schrijver: „Groeï of woekering” in *E.-S.B.* van 6 januari 1965.

⁸⁾ „De mensheid werkt hard aan de ondergang van de wereld”, verslag van de jaarlijkse vergadering van de American association for the advancement of science, in de *N.R.C.* van 29 december 1967.

⁹⁾ *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, 's-Gravenhage 1966, blz. 2 en 182. Vgl. voorts: „Ruimtelijke ordening” door S. E. Pronk in *Economisch Kwartaaloverzicht*, Amsterdam-Rotterdam Bank N.V., no. 9, juni 1967, blz. 27.

verwacht ¹⁰⁾. Het inclusieve denken is immers iets wat we allemaal nog moeten leren ¹¹⁾. Bovendien is zeer terecht opgemerkt dat juist een van de grote moeilijkheden is, dat op dit moment nog onvoldoende bouwstenen kunnen worden aangedragen om verantwoorde kwantificering van de economische gevolgen van een bepaald ruimtelijk beleid te kunnen geven ¹²⁾.

Op verschillende punten komt de discussie omtrent het overgangsgebied van economie en planologie thans op gang. Dat de economen de aandacht nu richten op de kosten van de economische groei kan het gezamenlijk doordenken van de weg naar een leefbare toekomst voor ons land alleen maar ten goede komen. Bij de ruimtelijke ordening valt er niet aan te ontkomen dan een vrij lange periode in beschouwing te nemen. Dat ook de moed is opgebracht ruim drie decennia economische ontwikkeling te overzien is evenzeer van de grootste waarde. Niet alleen vanwege het bijeengebrachte cijfermateriaal, dat inmiddels dienstbaar werd gemaakt aan een raming van de omvang van het Nederlandse zeehavenareaal in 2000. Zeker is ook van belang de nuchtere constatering, dat de ontwikkeling van morgen resulteert uit de knelpunten van vandaag ¹³⁾.

Wat zijn die knelpunten? Een ervan is dat in weerwil van onze nationale economische groei, de werkloosheid in bepaalde delen van het land wel een erg grote omvang heeft aangenomen. Afgezien nog van de sociale aspecten betekent zulks dat bepaalde groeimogelijkheden niet geheel worden benut ¹⁴⁾. Een ander, dat we met onze grotere materiële welvaart in een wereld zijn terechtgekomen, welke zich meer en meer aan ons voordoet als de chaos van de jungle, beheerst door het brute recht van de sterkste, de suprematie van beklemming, stank, vuil en lawaai. Zo ongeveer drukte een Nederlands planoloog zich eens uit ¹⁵⁾. Te emotioneel? Als de economist Mishan de aard van de „external diseconomies” behandelt, spreekt hij van „industrial noise, dirt, stench, ugliness, urban sprawl, and other features that jar the nerves and impair the health of many” en van een „existing social menace” ¹⁶⁾. Als er iets bevorderlijk is voor een discussie is het wel dat de deelnemers dezelfde taal spreken. Wat dat aangaat is er nu een grote vooruitgang gemaakt. Zulks wil niet zeggen dat we daarmee een pasklaar antwoord hebben op de problemen met betrekking tot het milieu. Wel leveren de beschouwingen van Mishan over de „separate facilities” naar het voorkomt daarvoor een belangrijke bijdrage.

PLANOLOGIE EN „SEPARATE FACILITIES”

Wat wordt met „separate facilities” bedoeld? Mishan stelt dat mensen eenvoudigweg recht hebben op „privacy, quiet and clean air, simple things, but for many indispensable to the enjoyment of life” ¹⁷⁾. Op de een of andere manier zou dit recht eigenlijk moeten worden erkend. Men kan er vervolgens over denken degenen die daarop inbreuk maken te verplichten tot schadeloosstelling van degenen die dan gaan lijden. De compensatie zou zodanig moeten worden vastgesteld, dat een algemene optimale situatie met betrekking tot het welzijn ontstaat, welke dus voor iedereen geldt maar waaraan iedereen dan ook gebonden is. Theoretisch bezien moge dit een oplossing zijn, praktisch uitvoerbaar is ze uiteraard niet. De vaststelling van de compensatie, de regeling van de invordering en de uitbetaling zeker bij een wat groter aantal daarbij betrokken personen moet tot de onmogelijkheden worden gerekend ¹⁸⁾. Bovendien zal het zelden nodig zijn om tot een oplossing te komen waarbij een voor iedereen geldend optimum wordt

bereikt ¹⁹⁾. Er is evenwel de mogelijkheid „separate locations, or separate facilities, for the conflicting groups” in overweging te nemen. Door naast een „transistorized beach” ook een rustig strand aan te wijzen is het mogelijk zowel de lawaai-minnende als de lawaai-verfoeiende groep tevreden te stellen. Hoe groter het deel van de bevolking is, dat een van de overige afwijkende zienswijze heeft, des te praktischer en juister is de oplossing door „separate facilities” ²⁰⁾.

Van planologische kant kunnen op dit moment over de „separate facilities” slechts opmerkingen van voorlopige aard worden gemaakt. Er zal verder moeten worden doorgedacht o.a. over de economische toepassingsmogelijkheden, maar niet minder over de vraag of dit dan tevens aanvaardbaarheid of zelfs wenselijkheid impliceert. In principe gaat het bij de „separate facilities” om de vraag wat voor vorm we aan onze wereld geven, hoe we willen wonen en dat wil zeggen hoe we willen leven. Tellegen heeft een aantal indringende beschouwingen geleverd over dit onderwerp. Daarbij merkte hij op „Waar de mens woont, kan hij met de zijnen veilig en behaaglijk leven” en: „aan het formele 'zich vestigen' beantwoorden vele vestigingsvormen, materiële gestalten van menselijk wonen” ²¹⁾. Met de vormgeving zijn we steeds gebonden aan een historisch bepaalde situatie, een situatie welke zich nooit eerder voordoet en zich ook nooit meer zal herhalen. Wat goed is in periode A behoeft niet hetzelfde gunstige effect in periode B op te leveren. Dat geldt ook ten opzichte van verschillende landen. Essentieel is wat men met een bepaalde vormgeving beoogt. Dat is beslissend voor de vraag of er van een menselijke of een onmenselijke samenleving sprake is.

¹⁰⁾ „Ruimtelijke ordening in Nederland” in *E.-S.B.* van 29 november 1967.

¹¹⁾ Eigenlijk kan dit alleen maar tot zijn recht komen in een integrale planning, waarvan de ruimtelijke ordening — naast de economische, de sociale en wie weet ook de culturele ordening — een onderdeel vormt. De ruimtelijke ordening wordt thans in feite belast met de alomvattende planning zonder daartoe uitgerust te zijn. Vgl.: „Het tekort bij de ruimtelijke ordening” door Th. M. I. Post in *Stedebouw en Volkshuisvesting*, jrg. 1967, blz. 443-446. Het probleem is niet nieuw. Al in 1947 werd opgemerkt, dat het ordeningsstreven als één geheel moet worden beschouwd, „waarbij economische, sociale en ruimtelijke ordening door de onderlinge wisselwerking zo zeer verweven zijn, dat zij, gezien tegen de culturele achtergrond vanuit één centraal punt geleid moeten worden”, „Ruimtelijke planning” door F. Bakker Schut in *De Economist*, jrg. 1947, blz. 482.

¹²⁾ „De ruimtelijke ordening in Nederland en de invloed van de (buitenlandse) economische ontwikkeling” door E. H. van de Poll in *E.-S.B.* van 29 november 1967.

¹³⁾ De Nederlandse economie in het jaar 2000” door C. A. van den Beld in *De Nederlanders in het jaar 2000*, Haarlem 1967, blz. 35.

¹⁴⁾ *Nota inzake groei en structuur van onze economie*, t.a.p., blz. 45.

¹⁵⁾ *Stedebouw en volkshuisvesting*, jrg. 1967, blz. 328.

¹⁶⁾ E. J. Mishan: *The costs of economic growth*, Londen 1968, blz. 55/56.

¹⁷⁾ E. J. Mishan, t.a.p., blz. 71 e.v.

¹⁸⁾ Op de beperktheid van de methode reeds bij de opstelling van een kosten-batenanalyse van een betrekkelijk overzichtelijk onderwerp wijst M. C. Verburg in zijn artikel „Economische balans van het Deltaplan” in *E.-S.B.* van 8 november 1967.

¹⁹⁾ Men kan zich ook afvragen of algemeen geldende optima de wereld waarin wij leven niet zouden doen verarmen door het veroorzaken subs. bevorderen van een verwerpelijke uniformiteit.

²⁰⁾ Hier dient zich de vraag aan hoe het verder moet met groepen zo gering in aantal, dat de „separate facilities”-oplossing niet praktischer is. Het zingen van „We shall overcome” zal op den duur wellicht geen voldoende compensatie blijken te zijn.

De term „separate facilities” is wel vertaald met „gescheiden leefmogelijkheden”²²⁾. Men zou wellicht ook aan „onderscheiden mogelijkheden” kunnen denken. We behoeven er niet geweest te zijn om toch het voorbeeld van „gescheiden leefmogelijkheden” te kennen: die welke ontstaan uit de bij de Group Areas Act van 1950 aan de regering van Zuid-Afrika verleende bevoegdheid om aparte woongebieden aan te wijzen en dwang uit te oefenen tot verhuizing daarheen²³⁾. Aan de andere kant is ook te wijzen op een voorbeeld van „onderscheiden mogelijkheden” in het plan voor de verkeersstructuur van Lelystad. Dat voorziet in afzonderlijke voet- en fietspadenroutes, zodanig ontworpen „dat Lelystad een plaats zal zijn, waar een moeder haar kind weer met een gerust hart lopend naar school kan laten gaan”²⁴⁾. Waarmee gezegd wil zijn dat „separate facilities” kunnen worden gebruikt tot onderdrukking maar ook tot bescherming van de zwakkere groep. Wanneer „separate facilities” worden geboden aan industrieën, welke het milieu sterk verontreinigen, kan dit leiden tot een situering in afzondering, waardoor de mens geen directe hinder ondervindt. Wel kunnen dan in de omgeving van de betrokken vestigingsplaats „geruisloos” vele andere organismen worden vernietigd. Er ontstaan „woestijnen” waar verschillende vormen van leven onmogelijk worden²⁵⁾. De economen zien in een zodanige situering wel mogelijkheden. „High capital expenditure is often necessary to overcome the problem of pollution. Consideration of costs arising in this connection may in fact be a determining factor when selecting a site for the erection of new plants”²⁶⁾. Het is duidelijk dat ecologen dit echter als een bedenkelijke gang van zaken zullen beschouwen. In zulke gevallen zal steeds zorgvuldig moeten worden afgewogen, welke oplossing de voorkeur verdient: industrieën verplichten tot „high capital costs”, het scheppen van „separate facilities” of een combinatie van deze beide. De betekenis van belangen „in the long run” zou daarbij niet uit het oog mogen worden verloren.

MEER KEUZE

Een algemene trek van het toekomstig levenspatroon zal een verlangen naar grotere keuzemogelijkheden zijn. Een van de hoofdelementen van de ruimtelijke toekomstvisie voor Nederland is het scheppen van zulke mogelijkheden. De rijke verscheidenheid van het natuurlijk milieu die ons land op een kleine oppervlakte biedt is daarvoor een belangrijke basis. De afwisseling van sterke en minder sterk verstedelijkte gebieden — neergelegd in de ruimtelijke structuurschets voor Nederland omstreeks 2000 — is een tweede grondslag tot het bereiken van grotere keuzevrijheid²⁷⁾. Ook in dit ontwerp komen „onderscheiden mogelijkheden” tot uitdrukking. Het geeft de bewoner van de stadsgewesten, levend in een uiteengelegde wereld, de mogelijkheid zowel de voordelen van het land als die van de stad te proeven. Zulks komt tegemoet aan de twee intenties die in het menselijk bestaan gegeven liggen: landwonen als gericht op natuurlijke geborgenheid en stadwonen als gericht op de meer kunstmatige groeps-handhaving²⁸⁾.

De mens, die behalve werken, ook echt wonen en zich recreëren wil, moet deze aspecten in zijn dagelijks leven kunnen integreren. Daarvoor is nodig dat de keuzemogelijkheden realiteitswaarde bezitten. Wereldsteden zijn vaak centra van boeiende culturele ontwikkelingen. De groei van grote steden leidde er echter ook toe dat zij op hun inwoners het effect hebben van een kooi, waar de bevolking

leeft „op de zenuwen”²⁹⁾. Het gaat niet aan, recreatieruimten voor rustzoekenden zodanig te situeren, dat er in de praktijk van alledag geen gebruik van kan worden gemaakt. De ruimte zo te dimensioneren en te rangschikken dat dit wordt voorkomen; is een moeilijke opgave. De ruimtelijke ordening heeft ten opzichte van de samenleving dan een taak welke tot op zekere hoogte vergelijkbaar is met die van de bedrijfsorganisatie ten opzichte van de onderneming. Door op doordachte wijze vorm te geven aan de ruimte kan wellicht tevens worden bereikt, dat de „onderscheiden mogelijkheden” zo min mogelijk worden gerealiseerd door ge- en verbodsborden, doch eerder op min of meer vanzelfsprekende wijze ontstaan. Recreatiegebieden welke zijn gesitueerd als een vluchtwezel in een maalstroom van verkeer zullen van geringe wezenlijke betekenis zijn!

Voor dimensionering en rangschikking van de toekomstige verstedelijking van ons land ging de voorkeur uit naar gebundelde deconcentratie³⁰⁾. Dat zal naar verwachting een maximum aan keuzemogelijkheid bieden voor het wonen, het werken, de recreatie, het verkeer enz. Deze keuze wordt wellicht mee verklaard door de omstandigheid dat groepsgewijze samenlevende mensen, geslachtenlang verbonden, herkenbaar en nader te bepalen zijn aan hun eigen „wereld”, aan een omgeving, die als geheel telkens karakteristiek is voor een groep³¹⁾. Nederland, volgens Huizinga „een staat, opgebouwd uit welvarende burgerijen van matig grote steden en uit tamelijk tevreden boerengemeenten, is geen kweekbodempod voor hetgeen men het heroïsche noemt”³²⁾. Daarom zal waarschijnlijk hier te lande evenmin een hang naar immense agglomeraties bestaan. Het historische urbanisatiepatroon van Nederland kenmerkt zich door spreiding van steden, ook in het westen van het land.

Planologie — zo is eens gesteld — is te belangrijk om aan de planologen te worden overgelaten. De inrichting van ons land is inderdaad een aangelegenheid, welke ons allen aangaat. De typiste net zo goed als de verpleegster, de bakker zowel als de pastoor, de archivaris en de operator. Deze kanttekeningen — voorlopig als ze zijn — toonden wel aan, dat het idee van „separate facilities” te veelomvattend is om alleen aan de economen te worden overgelaten.

Dr. S. E. Pronk

²¹⁾ F. Ph. A. Tellegen: *Wonen als levensvraag*, Amsterdam 1965, blz. 50.

²²⁾ „De kosten van economische groei; enkele notities naar aanleiding van een opmerkelijk boek” door F. Hartog in *E.-S.B.* van 1 november 1967.

²³⁾ *Apartheid, feiten en commentaren*, Amsterdam z.j., blz. 96.

²⁴⁾ C. van Eesteren: *Stedebouwkundig plan voor Lelystad*, 's-Gravenhage 1966, blz. 37.

²⁵⁾ „Luchtverontreiniging door de industrie” door H. Eilers in *Kerstnummer Groenten en Fruit*, 1966, blz. 1006/1007.

²⁶⁾ *The chemical industry in some European countries*, rapport van de Economic Research Group of the Amsterdam-Rotterdam Bank enz., Amsterdam enz. 1967, blz. 17.

²⁷⁾ *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland*, t.a.p., blz. 5, 57 en 86.

²⁸⁾ F. Ph. A. Tellegen, t.a.p., blz. 75.

²⁹⁾ Lewis Herber: *Stikkende steden*, bewerking van A. Huguenot van der Linden, Amsterdam 1967.

³⁰⁾ Het midden-alternatief tussen vergaande concentratie en vergaande deconcentratie in het urbanisatiepatroon. Vgl. *Tweede nota*, t.a.p., blz. 86/87.

³¹⁾ „De heilwording van het leven” door F. Ph. A. Tellegen in *Bouwen, wonen, leven*, Amsterdam 1966, blz. 66.

³²⁾ J. Huizinga: *Nederland geestesmerk*, Verzamelde werken VII, Haarlem 1950, blz. 85.

De relatie overheid-bedrijfsleven bij de bestrijding van de milieuverontreiniging

INLEIDING

Overheid en bedrijfsleven hebben een gemeenschappelijk belang — om geheel verschillende redenen overigens — bij het zo schoon mogelijk houden van het leefmilieu. Stel dat het uitgangspunt van de industrie ingegeven zou worden door de overweging alléén de produktiekosten zo laag mogelijk te houden, dan zouden kostenverhogende, onrendabele investeringen, noodzakelijk voor het binnen het bedrijf houden van verontreinigingen, wellicht achterwege gelaten kunnen worden. Zelfs zonder overheidsingrijpen zou een dergelijk uitgangspunt geen stand kunnen houden. Gedurende de laatste decennia werd het binnenklimaat van een bedrijf een factor van betekenis voor de produktie. Het werd hoe langer hoe moeilijker mensen te vinden die bereid waren in een sterk vervuilde omgeving te werken; ook werd een direct verband gevonden tussen arbeidsklimaat en produktiviteit.

Op dit moment voltrekt zich de ontwikkeling dat ook de vervuiling van het leefmilieu een „produktiefactor” van betekenis aan het worden is. Hoe langer hoe minder zal de bereidheid gevonden worden zich in een gebied met een hoog verontreinigingsniveau te vestigen, en dit wel in versnelde mate door steeds intensiever opinievorming door pers en andere publiciteitsmedia. Hieruit kan tot een gemeenschappelijk belang van overheid en bedrijfsleven worden geconcludeerd: de overheid in verband met haar taak ten aanzien van de volksgezondheid e.d., het bedrijfsleven om redenen van produktie.

Betekent het bovenstaande nu dat het bedrijfsleven zich dan maar elke investering moet getroosten ter bescherming van het leefmilieu? Ongelukkigerwijze zijn installaties, waarmee verontreinigingen binnen het bedrijf gehouden kunnen worden bijzonder kostbaar, en wel des te duurder naarmate een hogere graad van perfectie wordt nagestreefd. Hier ziet men de taak van de overheid als vanzelf naar voren komen: het vaststellen van de mate van perfectie die moet worden bereikt.

DE HINDERWET

Eén van de weinige middelen die de overheid ten dienste staat in de strijd tegen de milieuverontreiniging is de Hinderwet, waarvan de uitvoering gelegd is bij de gemeentelijke overheden. Dit betekent, dat de voorwaarden, die aan de bedrijven gesteld worden, van gemeente tot gemeente ver-

schillen kunnen en ook verschillen zullen. Immers, in een gebied met een reeds hoge voorbelasting, zoals het Rijnmond-gebied, zullen strengere voorwaarden gesteld moeten worden dan in een relatief „schoon” gebied. In principe kunnen deze voorwaarden zodanig streng gesteld worden dat de concurrentiepositie van een bedrijf in het geding komt. Landelijke normen en een uniforme toepassing ervan, als verwacht mag worden te zijn vastgelegd in de Wet op de Verontreiniging Oppervlaktewateren en in de Wet op de Luchtverontreiniging, lijken daarom dringend gewenst. Toepassing van deze normen zou in bepaalde gevallen tot ernstige moeilijkheden voor bestaande bedrijven kunnen leiden; in die gevallen zouden fiscale of andere tegemoetkomingen overwogen dienen te worden.

Naast landelijke wetgeving zouden m.i. ook op internationaal niveau afspraken gemaakt moeten worden; door het eenzijdig stellen van strenge normen zal Nederland als investeringsgebied aan aantrekkelijkheid inboeten met alle consequenties van dien.

VERONTREINIGINGEN EN VERONTREINIGINGEN

Bij het nu volgende wil ik mij tot de *luchtverontreiniging* beperken. Hoe ontstaat de industriële luchtverontreiniging? In de eerste plaats door emissies bij normale bedrijfsvoering van dampen en vaste deeltjes uit schoorstenen. Dit soort emissies bestaat veelal uit voor de volksgezondheid schadelijke stoffen; het zijn tevens de voornaamste emissies die het gemakkelijkst bij de bron te bestrijden zijn. In een Wet op de Luchtverontreiniging zullen voor een aantal van deze stoffen grensconcentraties in de buitenlucht zijn vastgesteld. Uitgaande van deze grenswaarden en de voorbelasting in een gebied kunnen dan de voorwaarden die aan een bedrijf gesteld moeten worden bepaald worden.

In de tweede, maar niet minder belangrijke plaats, door lekken in leidingen, afsluiters en pompen, door verdamping uit opslagtanks, bij verlading, door slordig werken enz. Dit soort emissies ontstaat op vele plaatsen, veelal onbelangrijk op zichzelf, maar tezamen aanleiding gevend tot hinderlijke overlast door stank. Meestal in zulke lage concentraties dat de volksgezondheid er niet door in gevaar wordt gebracht, maar die, doordat ze voortdurend hinder veroorzaken, vermoedelijk hun psychische uitwerking niet missen. Het is duidelijk dat het hier, in een groot industrie-

(I.M.)

**administratie-
problemen?
besteedt ze uit!**

Besteedt uw administratieproblemen uit. Aan Bedrijfsadministratiekantoor Holland N.V. Daar staan 2 computers tot uw beschikking. Met

ponskaart- en ponsbandinvoer. En met magneetband eenheden en verwisselbare schijvenpakketten. Efficiënt voor u! Wij zullen het u graag uitleggen en voorrekenen.

Bedrijfsadministratiekantoor Holland N.V., Coolsingel 49, Rotterdam Tel. 010-116155. Centrum voor Elektronische Informatieverwerking.

gebied, om tientallen misschien wel honderden verschillende stoffen gaat.

In een rede, gehouden in het voorjaar van 1967, stelde de wethouder van Rotterdam voor sociale zaken en volksgezondheid, de heer De Vos, vast dat gedurende de jaren 1963-1966 goede resultaten bereikt waren op het punt van de luchtverontreiniging in het Rijnmond-gebied. Voor zwaveldioxyde noemde hij een absolute teruggang van 36 pCt., tegenover een toename van de verontreinigingspotentie van 100 pCt., relatief een enorme verbetering dus. Ook voor het roetgehalte van de buitenlucht kon hij op een gunstige tendens wijzen. Hiertegenover stelde de burgerij (*Reine Lucht*, Orgaan van de Vereniging ter bestrijding van de luchtverontreiniging in en om het Waterweggebied, februari 1967):

„Komaan genoeg gemeten aan roet en zwaveldioxyde, dat weet iedereen nu wel. Maar wat het in de woonwijken onhoudbaar maakt bij tijd en wijle is en blijft de stank. Dat was al zo in 1950, in 1960 en nu wordt het nog steeds maar beroerder. De nonsens dat de luchtverontreiniging minder wordt zoals wethouder de Vos op losse gronden beweert kan iedereen speciaal in Vlaardingen aan de kaak stellen”.

Mijn instemming aan de in dit citaat vervatte insinuatie onthoudend, bewijst het dat de burgerij de stank als grootste euvel van de luchtverontreiniging beschouwt. Het voorkomen van deze stank laat zich m.i., door de vele en ongecontroleerde wijzen van het ontstaan ervan, nu juist niet onder enige wettelijke regeling brengen; stankbestrijding kan alleen effect sorteren bij een nauwe samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven.

In dit artikel zal verder aan dit belangrijke facet van de luchtverontreiniging, de stankbestrijding, aandacht worden besteed.

EEN MEETSYSTEEM

Daar stankoverlast het woongenot in een gebied bederft, is het de taak van overheid en bedrijfsleven de frequentie waarmee deze stankoverlast optreedt tot een minimum te beperken. Bij een constante emissie van stankverwekkende stoffen is de veroorzaakte overlast niet steeds dezelfde. Alle verontreinigende stoffen hebben één eigenschap gemeen, namelijk dat hun concentraties op leefniveau oplopen als de atmosfeer „stabiel” wordt. Door de atmosfeer zelf wordt dan het proces, waarbij de verontreiniging over een groot volume schone lucht verspreid wordt, in sterke mate tegengegaan. Daar elke verontreiniging pas overlast gaat geven als haar concentratie boven een bepaalde drempelwaarde uitkomt, volgt hieruit dat bij het stabiel worden van de atmosfeer de kans op overlast voor de bevolking door stank in sterke mate toeneemt. Een systeem, waarmee het optreden van dergelijke stabiele toestanden vroegtijdig aangetoond zou kunnen worden, zou het mogelijk maken in een vroeg stadium voor deze toestanden te waarschuwen, waardoor het bedrijfsleven ruim op tijd in staat zou worden gesteld maatregelen te nemen om stankveroorzakende emissies tot een minimum te beperken, met als resultaat dat veel van de overlast door stank vermeden zou kunnen worden. Een meetstelsel waarmee dit mogelijk zal zijn, is thans voor het Rijnmond-gebied in een vergevorderd stadium van voorbereiding.

Hoe moet nu zo'n meetnet, met zulk een bijzondere doelstelling, technisch worden opgezet? Doordat het stabiel worden van de atmosfeer de concentraties van alle

luchtverontreinigingen op leefniveau beïnvloedt, heeft er, om dit stabiel worden te kunnen vaststellen, slechts één verontreiniging bemonsterd te worden. Om twee redenen werd hiervoor het zwaveldioxyde gekozen, omdat dit de meest algemeen voorkomende luchtverontreiniging is en omdat betrouwbare analyse-technieken voor deze stof bekend zijn.

Zeër globaal redenerend kan men stellen dat de stabiliteit van de atmosfeer een golfbeweging doorloopt met een periode van 24 uur; in de vroege morgenuren omstreeks zonsopgang zal de stabiliteit groter zijn dan op het midden van de dag, terwijl na zonsondergang de stabiliteit weer zal toenemen als gevolg van warmte-uitstraling van het aardoppervlak. Indien het er om gaat juist deze stabiliteitsfluctuaties te volgen, dan moet de monsterduur aanmerkelijk korter zijn dan 24 uur, stel in de orde van grootte van 1 uur. Dit heeft dan echter wel tot consequentie, dat de monsterapparatuur volkomen automatisch, dat wil zeggen zonder dat enige menselijke bemoeiing noodzakelijk is, moet kunnen werken. Daarenboven zal men moeten eisen, dat zoveel monsterapparaten in het gebied worden geplaatst, dat een op grond van de meetresultaten afgegeven waarschuwing een hoge mate van betrouwbaarheid heeft. Berekeningen hebben geleerd dat voor het Rijnmondgebied ongeveer 30 apparaten nodig zijn om met een kans van 95 pCt. een goede waarschuwing te geven.

Nu moeten echter, voor het hebben van een goed overzicht over de situatie en voor het tijdig hieruit trekken van conclusies, de meetresultaten van alle 30 meetposten elk uur op één centraal punt bekend zijn. Maar dit betekent dat ook de transmissie van de meetsignalen van de meetpost naar het centrale punt volledig geautomatiseerd moet zijn. Uitgaande van deze eisen werd een apparatuur gekozen, die bij de N.V. Philips in samenwerking met het Rijks Instituut voor de Volksgezondheid in ontwikkeling is. Met behulp van deze apparatuur is het mogelijk de meetsignalen per telefoon naar het centrale punt door te seinen. Na afloop van elk uur zijn op deze wijze de uur-gemiddelde concentraties van alle 30 meetposten op het centrale punt beschikbaar.

VERWERKING DER MEETGEGEVENS

Op de centrale post echter treedt een grote moeilijkheid op. Het blijkt dan dat de 30 concentratiewaarden van geheel verschillende grootte zijn. Hoe moeten deze meetresultaten bewerkt worden opdat elk uur een werkelijk overzicht verkregen wordt van de verontreinigingstoestand van het gebied? Laat ons daarom nagaan wat de oorzaken zijn van het zo verschillend van grootte zijn van deze 30 meetresultaten, aannemende dat de emissie van zwaveldioxyde normaal voortgang heeft.

De monsterapparatuur wordt op vaste plaatsen in het gebied opgesteld. Door de gecompliceerdheid van de industriecomplexen, annex woongebieden, betekent dit dat de verschillende apparaten op ongelijke afstanden van de belangrijkste zwaveldioxyde-bronnen staan en derhalve ongelijke concentraties aangeboden krijgen. Voorts is gemakkelijk te begrijpen dat de windrichting in hoge mate bepalend is voor de concentratie die een apparaat aangeboden krijgt; een apparaat onder de wind van een belangrijke bron krijgt natuurlijk een veel hogere concentratie dan een apparaat bovenwinds ervan. Ten slotte spelen de stabiliteitsveranderingen van de atmosfeer en de leefgewoonte van de bevolking een belangrijke rol.

Immers, tussen 6 en 8 uur 's ochtends worden gedurende de winter in de meeste gezinnen de kachels opgestookt, met als gevolg een sterk oplopende zwaveldioxyde-concentratie.

Om de invloed van deze factoren, die de gemeten concentratiewaarden onderling onvergelykbaar maken, te elimineren, moet een kunstgreep worden toegepast. Hiertoe gaan we de gemeten concentratie van een meetpunt vergelijken met de voorgeschiedenis van datzelfde meetpunt. Door dit voor elk meetpunt afzonderlijk te doen, is de invloed van de plaatsing van de meetpunten reeds geëlimineerd. Uit deze voorgeschiedenis selecteren we uitsluitend die gevallen, die betrekking hebben op dezelfde windrichting als degeen waarbij de voorliggende concentratie gemeten werd, aldus de invloed van de windrichting eliminerend. Ten slotte wordt een verdere selectie gemaakt door alleen die gevallen eruit te kiezen die ook nog op dezelfde monsterperiode betrekking hebben, daarmee de laatste factor eliminerend. De aldus geselecteerde meetgegevens uit de voorgeschiedenis van een meetpunt worden gemiddeld en vergeleken met de zojuist gemeten concentratiewaarde; dezelfde procedure vindt plaats voor elk van de 30 meetpunten.

Uit het voorafgaande zal voldoende duidelijk zijn, dat een administratie-, selectie- en verwerkingsprobleem van een dergelijke omvang alleen dan efficiënt en snel kan worden opgelost, indien over een computer beschikt kan worden. Doordat voor het welslagen van het waarschuwingssysteem het snel beschikbaar zijn van een volledig overzicht van de verontreinigingstoestand essentieel is, zal een computer in de centrale post worden opgesteld. Met behulp van deze computer wordt de boven beschreven selectie verricht, het gemiddelde van de geselecteerde waarden bepaald, waarna elke gemeten concentratie gedeeld wordt door haar eigen gemiddelde. De aldus verkregen „gereduceerde concentraties” zijn onderling wel vergelijkbaar, doordat alle systematische beïnvloedingen werden geëlimineerd.

Door ten slotte de 30 gereduceerde concentraties te middelen wordt één getal verkregen waarmee de verontreinigingstoestand van het gehele gebied gekarakteriseerd is en waarvan de waarde uitsluitend nog afhankelijk is van de meteorologische toestand. De kunstgreep heeft dus hieruit bestaan, dat gemeten verontreinigingsconcentraties omgekeerd zijn tot een variabele meteorologische grootheid.

HET ALARM

Met behulp van deze gebiedsgemiddelde gereduceerde concentratie kan het optreden van stabiele meteorologische toestanden vroegtijdig worden onderkend. Onder „normale” omstandigheden is de gereduceerde concentratie nul of zelfs negatief; zodra de atmosfeer zich gaat stabiliseren wordt zij positief. Een waarschuwing zal per telex of anderszins worden verzonden, zodra de gebiedsgemiddelde gereduceerde concentratie een kritische waarde overschrijdt en bovendien de weersverwachting zodanig is, dat op korte termijn geen verbetering van de ingetreden toestand te verwachten is. Deze waarschuwing, die gebaseerd is op de meting van één enkele luchtverontreiniging, is geldig voor alle soorten emissies. Vandaar dat de waarschuwing naar alle bedrijven zal uitgaan, opdat alle emissies zover als mogelijk beperkt zullen worden. Dezelfde waarschuwing zal uitgaan naar de tuinbouwbedrijven, opdat deze door het tijdig treffen van maatregelen schade aan gewassen kunnen voorkomen.

E.-S.B. 20-3-1968

HOOPT U VERMOGEND TE WORDEN ?

Dan dient u zich wel tijdig vertrouwd te maken met de kunst van het beleggen !

Het populaire weekblad

Beleggers-Belangen

kan u daarbij met zijn even deskundige als betrouwbare voorlichting op dit terrein waardevolle diensten bewijzen.

Studenten-abonnementen per kwartaal f 6,50.

Vraagt gratis proefnummer Adm. „Bel-Bel”, Postbus 42, Schiedam.

(I.M.)

Het hierboven beschreven meetnet zal in het voorjaar van 1969 operationeel worden.

VERWACHTING

Het succes van het meetsysteem hangt af van de maatregelen, die de bedrijven in het Rijnmond-gebied aan een waarschuwing voor kritieke meteorologische toestanden willen verbinden. Daar het systeem in de eerste plaats de verbetering van de leefbaarheid van het Rijnmond-gebied beoogt, zullen de bedrijven na waarschuwing er dan ook in de eerste plaats op moeten toezien de emissies van sterk riekende stoffen te vermijden. Dit kan voor een belangrijk deel reeds bereikt worden door bepaalde handelingen, waarbij dit soort sterk riekende stoffen vrijkomt, tot na de kritieke meteorologische toestand uit te stellen. Meer algemeen gezegd, belangrijke effecten zijn reeds te bereiken met het doorvoeren van weinig kostbare maatregelen.

De Kamers van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam en voor de Beneden Maas zullen (of hebben reeds bij het verschijnen van dit nummer) de bij hun aangesloten bedrijven onderwerpen aan een schriftelijk proefalarm. Hierbij wordt uitgegaan van een ingetreden kritieke meteorologische situatie; aan elk bedrijf wordt gevraagd zich nu reeds te willen bezinnen op de maatregelen die men straks, bij het operationeel worden van het meetsysteem, denkt te gaan nemen en hiervan aan de Kamers schriftelijk mededeling te doen (*Algemeen Dagblad, de Volkskrant, 8 maart 1968*).

Gelet hierop mag worden verwacht dat door een goede samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven één van de moeilijkste problemen van de luchtverontreiniging, die van de stankbestrijding, met goedkope middelen tot een oplossing zal worden gebracht.

Dr. L. A. Clarenburg

Moet de groei van rijke en arme landen op elkaar afgestemd zijn?

De rijke landen groeien snel, veel sneller dan ten tijde van het „ongebreidelde kapitalisme” van de negentiende eeuw. Toen was een groei van het reëel nationaal inkomen van 3 pCt. per jaar min of meer normaal; nu ligt de groei voor de westerse landen dicht bij de 5 pCt. per jaar en voor de communistische landen bij 7 pCt. Japan overtreft alle percentages. Wij zijn erg bezig met onze groei; we hebben ernstige problemen, nog ernstiger dan het parkeerprobleem. Andere schrijvers in dit nummer hebben daarover geschreven. Aan mij is gevraagd de externaliteit nog wat verder te zoeken dan gebruikelijk is in de meeste economische analyses: zijn er ook externe effecten van onze groei bij de arme tweederden van de wereldbevolking?

Onze intense activiteit brengt inderdaad mede dat wij bredere samenhangen vergeten die, door de snellere groei, eerder tot onverwachte terugwerkingen op onze eigen toestand kunnen leiden. In het klein weten we dat het snelle op elkaar volgen van nieuwe middelen tot verhoging van de landbouwproductie het ecologisch evenwicht soms verstoort op een pas later onaangenaam blijvende wijze. Door het gebruik van grote hoeveelheden chemische stimulantia worden soms organismen gedood waarvan de gunstige nevenwerking ons hielp zonder dat we er ons van bewust waren. De vervuiling van water en lucht zijn andere, soortgelijke, voorbeelden. Zo zijn wij waarschijnlijk op allerlei gebied zo bezeten van onze problemen van investeringen, onderzoek en opleiding dat wij veel laten scheefgroeien.

Zuiver economisch is er geen noodzaak om de arme landen te laten meegroeien met de rijke. Er is een mogelijkheid om zonder enig economisch evenwicht te verbreken zeer verschillende groeitempi te verwezenlijken voor de welvarende en de ellendige wereld. De rekening wordt op andere wijze gepresenteerd. De frustratie van de overbevolkte Aziatische landen of van de vastgelopen Latijns-amerikaanse landen behoort tot de kosten van onze snelle ontwikkeling. Spanningen groeien, waar de afstand in welvaartspeil steeds groter wordt, in een wereld waarin we elkaar vaker dan ooit ontmoeten. Eigenlijk konden we het weten uit onze eigen geschiedenis. Het is voor geen gemeenschap mogelijk dat de afstand tussen rijk en arm steeds groter wordt. Binnen elk onzer landen is die afstand dan ook stelselmatig onderwerp van maatregelen om hem te verminderen en wij zijn daarin ook enigszins geslaagd. We hebben op nationale schaal het sociale vraagstuk en zijn bezig om te proberen het op te lossen. Wij zijn daarbij wel een zeker eind gekomen. We beginnen nu het sociale vraagstuk op wereldschaal te ondervinden, maar we handelen er nog niet erg naar.

Onze investeringen geschieden nog in een steeds toenemend gedeelte ten gunste van onze eigen gemeenschap. In het bijzonder het wetenschappelijk onderzoek geschiedt nog in zeer overwegende mate voor onze eigen behoeften.

We hebben ontdekt dat we prioriteiten moeten stellen voor wetenschappelijk onderzoek, maar op internationale schaal zijn de pogingen om prioriteiten te stellen nog maar in een beginstadium. Er wordt nog veel meer gewerkt aan onderzoek dat voor de ontwikkelingslanden onverschillig of schadelijk is dan aan onderzoek dat gericht is op hun problemen. Er zijn gelukkig enkele duidelijke uitzonderingen, zoals het Rijst-instituut op de Philippijnen, waarvoor de Ford Foundation de grondslagen heeft gelegd.

Ook de opleiding in de breedste vorm geschiedt nog voor een overwegend deel in het belang van onze eigen landen. Maar het appel door de Rijksuniversiteit van Utrecht gedaan om alle instellingen van wetenschappelijk onderwijs een deel van hun middelen in dienst te doen stellen van de ontwikkelingslanden is een der tekenen van een tegenkracht.

In de welvaartstheorie voor onze eigen gemeenschappen worden wij al erg gehinderd door het gebrek aan kwantitatieve gegevens over de sociale kosten of de externe effecten. Hoeveel erger is het als wij voor de taak gesteld worden om de kosten van onze groei gelegen in de weerslag op de ontwikkelingslanden te moeten schatten. Schrijver dezes kan de uitdaging gelegen in deze probleemstelling alleen maar signaleren en op de korte termijn, waarmee weekbladen hun auteurs vragen mee te werken, geen enkele stap ondernemen om zelfs ook maar een orde van grootte te schatten. Vandaar de zelfs voor deze schrijver ongebruikelijke korthed van zijn bijdrage. Hij wil echter wel besluiten met een beantwoording van de vragen die de redactie hem oorspronkelijk had voorgelegd. Het waren de volgende: 1. is economische groei een voorwaarde tot het geven van ontwikkelingshulp, en 2. is op lange termijn ontwikkelingshulp weer voorwaarde voor onze groei?

Wat vraag 1 betreft, hebben de „growthmen” (voor de derde wereld) gewoonlijk betoogd dat het opbrengen van de bekende 1 pCt. (of ook 2 of 3 pCt.) van ons nationaal inkomen voor ontwikkelingshulp niet moeilijk moet zijn als ons inkomen per hoofd met meer dan 3 pCt. per jaar groeit. Dan zijn wij na vijf jaar meer dan 15 pCt. beter af, wat ons inkomen betreft, en daar is dan zelfs de 3 pCt. voor ontwikkelingshulp maar een vijfde deel van. Een duidelijke illustratie van een bevestigend antwoord op vraag 1. Wat vraag 2 aangaat, hierop is het antwoord, zuiver economisch gedacht, neen; maar men moet over deze zaak niet „zuiver economisch” denken, doch breder. In het voorgaande heb ik enkele lijnen van dat bredere denken aangegeven. Dan is het antwoord: ja, op langere termijn zal ontwikkelingshulp onze eigen ontwikkeling helpen door het gevaar van conflicten te verminderen.

J. Tinbergen

INSCHRIJVINGSFORMULIER ECONOMEN CONFERENTIE ROTTERDAM '68

8, 9 EN 10 APRIL 1968

ONDERGETEKENDE (NAAM EN VOORNAAM):

ADRES:

WOONPLAATS:

TELEFOON:

- geeft zich hierbij op als deelnemer aan de Economen Conferentie Rotterdam '68 en schrijft in voor het volledig programma (f. 25)/programma **exclusief** slotavond (f. 20)/programma **exclusief** slotavond en maaltijden (f. 13,50) (voor programma zie blz. 249)
- wenst wel/niet logies tijdens de conferentie
DEZE FACILITEIT GELDT ALLEEN VOOR INGESCHREVENEN AAN EEN UNIVERSITEIT OF HOOGESCHOOL BUITEN ROTTERDAM
- wenst ... extra introductiekaart(en) voor de slotavond à f. 5 per stuk
- stelt noch de Economische Faculteitsvereniging Rotterdam, noch haar leden aansprakelijk voor schade, in welke vorm dan ook, tijdens of door de conferentie geleden
- verklaart de verschuldigde gelden overgemaakt te hebben op giro 1494910 t.n.v. de penningmeester Commissie Economen Conferentie te Rotterdam (inschrijfgeld f. 25, eventueel x maal f. 5 voor extra toegangsbewijzen slotavond)

HANDTEKENING,

Voor 30 maart zenden aan: Commissie Economen Conferentie, Haringvliet 36, Rotterdam-1.

AAN DE RUIM 8.000 STUDENTEN ECONOMIE DIE DIT SPECIAAL NUMMER ONTVANGEN DOCH NOG NIET OP „E.-S.B.” ZIJN GEABONNEERD

Waarom bent u er nog niet aan toegekomen een abonnement op dit weekblad te nemen? Toch niet omdat het te duur zou zijn; de prijs van een studentenabonnement bedraagt f. 27,50 per kalenderjaar (normale abonnementsprijs f. 39), d.w.z. f. 0,54 per nummer. Voor zo'n bedrag kunt u, student in de economie, toch niet in de (sociaal-economische) kou blijven staan? Welbeschouwd is „E.-S.B.” voor u, wiens belangstelling voor het maatschappelijk en economisch gebeuren niet beperkt mag blijven tot het studieprogramma sec, een „must”. Daarom denk er eens over na. Misschien vult u dan onderstaande bon in.

ONDERGETEKENDE,

NAAM:

ADRES EN WOONPLAATS:

Stud. aan:

Collegekaartnr.:

abonneert zich met ingang van 1 april 1968 op het weekblad „Economisch-Statistische Berichten” tegen de speciale studentenprijs van f. 27,50 per kalenderjaar/f. 7 per kwartaal.

HANDTEKENING,

Zenden aan: Nederlandsch Economisch Instituut, Pieter de Hoehweg 118, Rotterdam-6.
(S.v.p. op de enveloppe vermelden: **ABONNEMENT E.-S.B.**)

VANAVOND OM 6 UUR

DIT IS DE MAN

DIT IS Z'N BIER

Welvaartsparadoxen

Het begint op te vallen, dat regelmatig de juichtonen over de groei van ons nationaal inkomen — in de handel en wandel betiteld als economische groei — luid opklinken, terwijl tegelijkertijd de sombere mineurklanken over de schaduwzijden van het fenomeen welvaartsstaat niet van de lucht zijn. De Nationale Rekeningen laten ons zien, dat het nationaal inkomen per hoofd tussen 1920 en 1966 meer dan verdubbelde, terwijl de stijging tussen 1959 en 1966 30 pCt. bedroeg. Dat stemt tot tevredenheid; er zit blijkbaar een versnelling in de groei van onze rijkdom. Maar tegelijkertijd horen we de biologen waarschuwen voor de gevaren van verstoring van het biologisch evenwicht, ontwaren we waarschuwingborden voor olie langs de stranden en lezen we in de krant dat je in Tokio voor 50 yen zuurstof kunt happen uit een automaat. We voelen ons rijker dan onze ouders en grootouders, omdat wij auto's hebben, die zij niet hadden. Maar op een zonnig week-end merken we dat wij met een auto in tijd gemeten verder verwijderd zijn van recreatiemogelijkheden dan zij destijds zonder auto.

Al deze paradoxen worden opgelost wanneer we ons realiseren dat 1. de produktiemachine van een welvaartsstaat niet alleen schaarse goederen minder schaars maakt, maar ook vrije goederen schaars, en 2. het nationaal inkomen een goede maatstaf is voor onze economische activiteit maar een slechte indicator voor de groei van onze welvaart.

Nu zijn de Nationale Rekeningen ieder jaar weer voorzien van een uitvoerige inleiding, waarin duidelijk staat omschreven hoe en wat er gemeten wordt; kortweg komt dat neer op de (netto toegevoegde) waarde van de in een jaar geproduceerde goederen en diensten. Maar zoals zo vaak het geval is bij statistieken, zijn de uitkomsten van de Nationale Rekeningen een eigen leven gaan leiden, los van de nauwgezette omschrijving die er aan vooraf gaat. In politieke debatten, in krante- en tijdschriftartikelen en in het dagelijks spraakgebruik wordt de groei van het nationaal inkomen — de economische groei — vereenzelvigd met vergroting van onze welvaart. En aangezien eenmaal ingeburgerde gebruiken moeilijk zijn af te wennen lijkt het nuttig om, ter wille van een zuiverder inzicht, in ons eigen belang te komen tot een correctie van het nationaal inkomen in die zin, dat het een zo goed mogelijke benadering geeft van de ontwikkeling van onze welvaart.

Om tot een dergelijke correctie te komen, willen we aanknopen bij twee belangrijke uitkomsten van het hoofdstuk Welfare Economics, t.w.: de sociale kosten van produktie en consumptie van goederen kunnen afwijken van de individuele, en: het optimale punt van welvaart zal zijn bereikt, wanneer door een verandering in de allocatie van de produktiefactoren de welvaart van een deel der subjecten nog slechts kan worden vergroot ten koste van een vermindering van de welvaart van anderen. Plaatsen we de hierboven aangehaalde „diseconomies” tegen deze achtergrond, dan laten zich drie groepen onderscheiden.

De eerste groep omvat de „diseconomies” waar wat aan gedaan wordt door de veroorzakers ervan. Gesteld

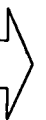
kan dan worden, dat de totale sociale kosten zijn gecalculeerd in de prijs van het produkt. De verbruikers van het goed genieten een nut, waarvan de grootte door hen tenminste gelijk wordt geacht aan de prijs. Deze laatste is gelijk aan de som van de toegevoegde waarden, welke worden opgeteld in ons nationaal inkomen. En omdat de welvaart van anderen niet wordt verminderd, vertegenwoordigt dit part nationaal inkomen een reëel stuk welvaart.

De tweede groep omvat de „diseconomies”, welke zijn opgeheven door anderen dan de veroorzakers ervan. Hiertoe behoren o.a. de ziekenhuiskosten van verkeersongevallen; de kosten van de Directie Hygiëne van het Milieu; de kosten van aanleg van speelplaatsen, daar waar je vroeger zomaar op straat kon spelen; de kosten van aanleg van een recreatiebos, daar waar eerst een bos is gekapt (N.B. bij het kappen van een bos groeit het nationaal inkomen; het vermogensverlies wordt niet geboekt). Al deze kosten worden gemaakt om de „disutilities” weg te nemen, die door de economische groei zijn ontstaan. Het is duidelijk dat, willen we het nationaal inkomen bruikbaar maken als indicator voor de ontwikkeling van onze welvaart, deze uitgaven niet mogen worden meegeteld.

De derde groep omvat alle „diseconomies”, waar niets aan is gedaan. De kwantificering hiervan komt grosso modo neer op de calculatie van de kosten van de voorzieningen die moeten worden getroffen om van schaars geworden goederen weer vrije goederen te maken. Althans voor zover we van het schaars worden merkbaar last hebben of last zullen krijgen; we zullen voor een criterium te rade moeten gaan bij de bestaande aandrang tot herstel in de oude toestand, bij de biologen en de medici. Een paar voorbeelden: water- en luchtzuivering, opheffen van geluids- en verkeershinder, recreatiegebieden op bereikbare afstand. De bedragen aan gecalculeerde kosten van de niet opgeheven „diseconomies” hadden in feite moeten zijn afgetrokken van het nationaal inkomen van de jaren waarin ze zijn ontstaan. Y is als welvaartsindicator in die jaren steeds overschat. Voor de toekomst geldt dat, voor zover deze groep „diseconomies” wordt opgeheven, de hieraan bestede uitgaven niet mogen worden bijgeteld bij de (welvaarts-) Y van het desbetreffende jaar.

Tegenover deze immens grote post die niet bij het nationaal inkomen mag worden opgeteld (groep 2) resp. ervan moet worden afgetrokken (groep 3) om een zuiverder inzicht in de ontwikkeling van onze welvaart te krijgen, staat een aantal positieve posten. De belangrijkste hiervan lijkt ons de winst aan vrije tijd, welke zich makkelijk laat calculeren tegen een gemiddeld uurloon.

Stel dat wordt overgegaan tot een berekening van het nationaal inkomen in de hierboven voorgestelde trant. En stel — for the sake of argument — dat uit de ramingen blijkt, dat we een punt hebben bereikt waarop we al werkend en ploeterend en ondanks al onze produktiviteitsverbeteringen in feite in welvaart achteruit gaan (Δ „diseconomies” — Δ „economies” > Δ Y). Wat doen we dan met die

Het optimum van Pareto en de wetgeving

De econoom die zich bezig houdt met het verschijnsel „groei”, dient zijn aandacht ook te richten op de ongunstige neveneffecten van de groei, die door de bestaande wetgeving mogelijk gemaakt worden. Dit is een gedachten-gang die door Dr. E. J. Mishan nader is uitgewerkt in een artikel ¹⁾. Wij zullen trachten een samenvatting te geven van zijn hierin vervatte ideeën. Wij zijn ons er wel van bewust dat ons artikel geen nieuwe aanknopingspunten biedt, doch het is het wellicht waard om een en ander in het kader van „de kosten van economische groei” eens te memoreren.

INLEIDING

Indien het niet mogelijk is enig individu in een betere situatie te brengen, zonder dat dit ten koste gaat van de welvaart van een ander individu, spreekt men van een optimale situatie ten aanzien van de aanwending van de produktiemiddelen en de verdeling van de geproduceerde goederen, van een Pareto-optimum. Mishan spreekt in zijn artikel speciaal over de volgende drie stellingen:

1. de optimale allocatie hangt van de wetgeving af;
2. de kosten en de praktische uitwerking van een politiek ter verkrijging van een optimale allocatie hangen van de wetgeving af;
3. het optimum hangt tevens af van de mate waarin groepen met tegenstrijdige belangen onder de bestaande wetgeving gebruik moeten maken van hetzelfde territorium.

Het navolgende voorbeeld impliceert een aantal veronderstellingen, waarvan met name genoemd worden:

- eventuele netto overschotten van de diverse compensatiebetalingen vloeien naar de overheid;
- de aanwezigheid van dergelijke netto overschotten houdt een verbetering van de allocatie in.

OPTIMALE BESLISSINGEN IN EEN GEVAL VAN GELUIDSHINDER

Stelt u zich voor een strand op een warme zomerdag. Het is vol mensen die, merendeels liggend, van hun transistor-radio genieten. Indien wij veronderstellen dat niet iedereen hetzelfde station opzet, gaat het genieten in deze drukte

wetenschap? Het antwoord op deze vraag ligt al in het voorgaande besloten. O.i. zal een dergelijk inzicht een (politiek) aansporing betekenen om tot een betere kosten-calcuatie van onze produktie te komen. Het adagium is, dat de preferenties van de subjecten dienen te zijn uitgedrukt in het produktiepatroon. In de gedachten-gang van de Welfare Economics betekent zulks het belasten van de produktie met de totale sociale kosten. Wanneer we ernst zouden maken met een op deze simpele regel gebaseerde (economische) politiek, kunnen we verwachten dat zich een nieuw evenwicht zal vormen in de allocatie van de produktiefactoren. Er zal produktievermogen vrij komen uit de thans tegen te lage kosten calculerende industrieën.

gauw over in ergeris, een ergeris die groter wordt naarmate er door meer radio's herrie wordt geproduceerd. Stel nu dat het mogelijk is de mensen te overreden hun radio af te zetten door hen een compensatiebedrag te betalen. Hierbij wordt een afnemende marginale waardering van rust verondersteld, d.w.z. het maximum bedrag dat een individu bereid is te betalen om één radio extra af te laten zetten neemt absoluut gezien af. Tevens bedingt ieder individu een bepaald minimum compensatiebedrag om zijn eigen radio af te zetten.

Ter vereenvoudiging beschouwen we in het volgende cijfervoorbeeld vier strandbezoekers: W, X, Y en Z, die ieder hun radio duidelijk hoorbaar voor de anderen laten spelen op verschillende golflengtes. De diverse compensatiebedragen kunt u aflezen uit tabel 1.

TABEL 1. *Compensatiebedragen*

	Te ontvangen	Te betalen			Saldo
W	-14	6	5	4	1
X	-33	9	7	3	-14
Y	-35	16	15	10	6
Z	-25	10	9	8	2

Uit kolom 1 is 14 het minimumbedrag dat W wil ontvangen om zijn eigen radio af te zetten, 6 is het bedrag dat hij wil betalen om één radio af te laten zetten, 5 om een tweede radio af te laten zetten enz. Het saldo van alle compensaties is 1. W heeft er dus 1 geldeenheid voor over om van de situatie waarin alle radio's spelen te komen tot een situatie van volkomen rust. In het vervolg zullen wij de wet, waarbij de radio's mogen spelen, noemen: L-wet en de wet, die het radiogeluid verbiedt, noemen: L'-wet. W wil dus één geldeenheid betalen om de L'-wet in te voeren. Zo hebben ook de overige drie mensen hun voorkeur.

¹⁾ Dr. E. J. Mishan: „Pareto optimality and the law”, *Oxford Economic Papers*, november 1967.

Die ruimte zal dan wellicht worden besteed aan zaken, waarvan we nu zeggen dat ze bitter noodzakelijk maar niet haalbaar zijn (ontwikkelingshulp). Misschien krijgen we oog voor de „diseconomies” van de bevolkingsdruk en schaffen we kinder aftrek en kinderbijslag af. Waarschijnlijk laten een aantal subsidieproblemen, het probleem van de grondkosten en het daarmee verband houdende probleem van de ruimtelijke ordening zich makkelijker oplossen. Naar het nieuwe evenwicht zijn wij even benieuwd als ieder ander. Maar één ding staat voor ons vast: we zullen reëel in welvaart vooruit gaan.

Drs. R. Hueting

We laten de individuen nu beslissen onder welke wet ze willen vallen. Dit kan op een viertal manieren gebeuren:

A. W, X, Y en Z gaan erover stemmen.

B. De stemmen worden gewogen met het uiteindelijke compensatiebedrag.

C. Eén of meer individuen kunnen van de bestaande wet worden vrijgesteld.

D. Het Pareto-optimum wordt beschouwd in geval van gescheiden gebieden, resp. één met de L-wet en één met de L-wet.

Ad A. W, Y en Z stemmen voor L: de uitkomst is dus 3 tegen 1 voor L (het voorbeeld is zodanig gekozen dat de stemmen niet staken omdat zulks in de praktijk vanwege het grote aantal stemmers niet realistisch lijkt).

Ad B. De weging geeft als resultaat -14 t.o.v. 9. Men prefereert dus de oude situatie met de L-wet. In dit geval is er een hoger optimum in de zin van Pareto dan in geval A. X wil nl. voor de overgang naar de L-wet 14 ontvangen, terwijl W, Y en Z slechts 9 willen betalen. In geval A komt men 5 geldeenheden tekort om X te compenseren, terwijl men in geval B 5 geldeenheden overhoudt.

Ad C. Uit tabel I kunnen we onderstaande matrix opstellen:

	W	Z	X	Y	
W	-14	6	5	4	1
Z	10	-25	9	8	2
X	9	7	-33	3	-14
Y	16	15	10	-35	6
	21	3	-9	-20	-5

Het is mogelijk op deze wijze nog 23 andere matrices op te stellen. Het kolomtotaal voor individu W (21) geeft aan de compensatiebedragen, die resp. Z, X en Y willen betalen om W als eerste zijn radio af te laten zetten, verminderd met het bedrag dat W zelf wil ontvangen indien hij van de bestaande wet wordt uitgesloten. Het rijtotaal correspondeert met dat uit tabel I en geeft dus aan het totale compensatiebedrag voor de 4 mensen wanneer zij van de L-wet worden uitgesloten. 21 is het totale geldsbedrag dat beschikbaar komt als W uitgesloten wordt van de L-wet. Het blijkt dus dat alleen W en Z uitgesloten dienen te worden van de L-wet. Dit geeft een positief netto voordeel van 24.

Ad D. Wij introduceren 2 gescheiden gebieden, één waar de L-wet heerst en één waar de L-wet heerst. Alle mensen zijn gebonden door de wet van het gebied waarin zij wonen. W en Z, met hun positieve netto voordeel, bevinden zich dan in het L-gebied en X en Y in het L-gebied. Om W en Z uit te sluiten van de L-wet moeten X en Y een compensatie betalen van $14 - 10 + 25 - 6$ is 23. Bij de veronderstelling van twee gescheiden gebieden vervalt deze verplichting voor X en Y, zodat zij t.o.v. uitkomst C een voordeel van 23 hebben. W en Z willen zelf 3 betalen om in het gebied met de L-wet te komen. Ook dit is nu niet noodzakelijk meer omdat zij zich reeds in dit gebied bevinden. Het totale netto voordeel wordt dus $23 + 3$ is 26.

Indien wordt uitgegaan van een situatie dat het spelen van radio's verboden is, kan een zelfde redenering met bovengenoemde uitkomst worden opgezet.

De diverse kosten kunnen gemakkelijk geïncorporeerd worden in de analyse. Wij zien hiervan af. Als kosten kunnen worden genoemd: kosten van verplaatsing van de ene situatie naar de andere, kosten van administratie en

toezicht, kapitaalkosten enz. Tevens komt hier niet nader aan de orde de vraag of mensen wel bereid zijn naar een afzonderlijk gebied te verhuizen.

RAAKVLAKKEN MET HEDENDAAGSE LEEFGEWOONTEN

Vaak worden consumenten gedwongen om bijv. zeep te gebruiken dat komt uit fabrieken die met hun afvalproducten de welvaart aanzienlijk verminderen. Als men verplicht zou worden om compensaties te betalen voor de nadelen die men met de fabricage de bevolking aandoet, kan dit twee effecten hebben:

— de productie wordt verminderd en de totale kosten, dus de marktprijs, wordt verhoogd. Het resultaat zal een lagere optimale „output” zijn. De invloed van de wetten op het Pareto-optimum is dan ook evident.

— De overgang naar een gebied waar men geen compensaties hoeft te betalen, kan om twee redenen geschieden: 1. efficiency, 2. rechtvaardigheid.

Ad 1. a. Een ondernemer, die zich in een gebied bevindt waar men geen compensaties hoeft te betalen, maakt vaak hogere winsten.

b. Is de fabriek gevestigd in een gebied waar men wel compensaties moet betalen, dan zal de ondernemer vaak geneigd zijn te verhuizen naar het andere gebied, hetgeen met extra kosten gepaard gaat.

c. Hoe groter de bevolkingsgroep die gevoelig is voor de last die de ondernemer veroorzaakt, hoe hoger het bedrag aan compensaties dat de ondernemer zal moeten betalen. Het voordeel voor de ondernemer om zich in een afzonderlijk gebied te vestigen wordt dan steeds groter.

Ad 2. Dat de wetgeving niet neutraal is t.o.v. het Pareto-optimum moge blijken uit het volgende voorbeeld dat ontleend is aan een hedendaags gebruik.

a. Mevrouw A amuseert zich met het gooien van rookbommen door de ruiten van ambassade B en is tegelijkertijd bereid f. 25 per bom te betalen aan B.

b. Anderzijds is B bereid f. 25 te betalen om A te weerhouden één bom te gooien.

In de zin van Pareto zijn beide situaties optimaal. De wetgeving zal echter geval b, verwerpen om ethische redenen. Het is nl. een geval van afpersing. Hier tast de wetgeving het optimum van Pareto aan. Indien gescheiden gebieden worden gecreëerd, één waar het gooien van rookbommen is toegestaan (afpersing is niet meer mogelijk) en één waar men geen rookbommen gooit, zal de wetgeving het optimum in stand houden, terwijl ze in het eerste geval, dus zonder gescheiden gebieden, juist het optimum verstoort.

Economisten stellen zich ten onrechte neutraal op t.o.v. de invloed van wetten op de allocatie. Een afwijken hiervan zou de mogelijkheid openen om bijv. woongebieden te creëren zonder motorlawaai, hetgeen door de marktwerking onder de bestaande wetten onmogelijk is. Indien de last van de compensaties op de veroorzakers van de welvaartsverlagende elementen wordt gelegd, is er een mogelijkheid van optreden tegen de veroorzakers, een mogelijkheid die in de huidige situatie niet aanwezig is. Als economisten zich dan ook bezig houden met de groei van de welvaart kunnen ze de effecten van de wetgeving op het Pareto-optimum niet buiten beschouwing laten.

J. F. Hünd
J. Lintjer

Samenvattingen referaten

Economen Conferentie 1968

Ten gerieve van hen, die de Economen Conferentie 1968 zullen bijwonen, zijn hieronder, in volgorde van het programma, de — al dan niet stellingsgewijs geformuleerde — hoofdlijnen van de referaten der sprekers op de conferentie weergegeven. Een van hen, Drs. S. E. Pronk, werkte deze hoofdlijnen reeds zover uit, dat zij meer het karakter van een artikel kregen. Dit is op de blz. 254-256 afgedrukt.

Mishan-problematiek

door Prof. Dr. A. Heertje

1. Enkele dogmenhistorische en methodologische opmerkingen naar aanleiding van Mishans boek „The Costs of Economic Growth”. Nadere bezinning op de begrippen economische groei, welvaart en welzijn. De noodzaak naast de individuele preferenties van consumenten, producenten en bezitters van produktiefactoren, de overheids- en collectieve preferenties te onderkennen. Uitbreiding van het marktbegrip.

2. Illustratie van de sub I ontwikkelde gedachtengang aan de hand van een concreet geval: „Moet Voorne-Putten onge-rept blijven?”

3. Enkele opmerkingen over de technische ontwikkeling en de kosten van economische groei.

4. Betekenis van de ontwikkelde gedach-tengang voor de economische politiek. Aanduiding van het te enge kader van de traditionele doelstellingen van de eco-nomische politiek. Suggestie de potentiële werkingssfeer van de economische politiek te verruimen door de formulering van enkele nieuwe doelstellingen.

Economische groei en ontwikkelingshulp

door Prof. Dr. L. J. Zimmerman

Gezien het feit, dat het Centraal Plan-bureau onlangs heeft becijferd, dat ont-wikkelingshulp een — zij het ook gering — negatief effect op de produktie en dus op de groei uitoeft (*Varianten voor de ont-wikkelingshulp door de Overheid*, 6 oktober 1967), doet de vraagstelling: „In hoeverre ontwikkelingshulp groeibevorderend werkt” ietwat vreemd aan.

Ik meen in het algemeen te mogen stellen, dat door de ontwikkelingshulp de groei in ons land ¹⁾ niet wordt bevorderd. Wél kan ik me een systeem van ontwikkelingshulp voorstellen, dat conjunctuur-egaliserend zou kunnen werken. Dit zou namelijk het geval zijn, indien men in perioden van

onderbezetting zich op bilaterale hulp zou concentreren, in perioden van overbe-steding daarentegen op multilaterale hulp. Met ietwat goede wil zou men dan de stelling kunnen gaan verdedigen, dat een dergelijke conjunctuurstabilisering indirect toch nog groeibevorderend zou kunnen zijn.

Men kan ook de vraag stellen in hoe-verre snelle economische groei ontwikke-lingshulp stimuleert. Ik meen, dat naa-mate de groei groter is, het, economisch gesproken, gemakkelijker wordt ontwikke-lingshulp te geven. Ik behoor echter niet tot de optimisten die menen, dat daarom dan ook meer ontwikkelingshulp zal wor-den gegeven.

De invloed van economische groei en inkomensverdeling op de externe effecten in de consumptiesfeer

door Drs. B. Goudzwaard

1. De oorzaken van de huidige af-bakeningsproblemen rond het begrip „ex-ternal (dis)economies of consumption” zijn voor een deel terug te voeren op een onvoldoende onderscheid tussen oorzake-lijkheidsreeksen van psychische en van economische aard.

2. Een meer beperkte, maar in theoretisch opzicht wellicht scherpere afbakening dan gebruikelijk wordt verkregen, wanneer men de externe effecten in de consumptiesfeer typisch ziet ontstaan als consequentie van het fenomeen van economische goederen, die naar hun economische gebruiksmoge-lijk heden — ofwel sociaal-complementair of „dis”-complementair zijn, — ofwel een sociaal-meervoudig gebruik toelaten. Daarbij is speciale aandacht ver-eist voor de eventuele interactie tussen deze gebruiksmogelijkheden en het natuur-lijk milieu (inclusief de culturele vorm-geving daarvan).

3. De economische groei werkt — middels de daaraan ten grondslag liggende tech-nische vooruitgang, maar ook middels de toeneming der discretionaire koopkracht — zowel de sociale complementariteit als de sociale discomplementariteit van de eco-nomische goederen in de hand. Hierbij blijkt het aanwezige, cultureel gevormde,

milieu als een elastische randvoorwaarde te fungeren.

4. De invloed van verschuivingen in de inkomensverdeling voltrekt zich primair op indirecte wijze, namelijk via de mutaties in de economische gebruikswaarde van de consumptiegoederen in eigen en ander bezit.

Vergoeding en toerekening van kosten van economische groei

door Prof. Mr. J. M. Polak

De beschouwingen van Mishan over „The Costs of Economic Growth” mogen op het eerste gezicht aantrekkelijk lijken, zij blijken bij nader inzien, tenminste voor wat de rechtskundige uitwerking betreft, zeer aanvechtbaar. Met name geldt dit voor de op blz. 71 van zijn boek genoemde „amenity rights”, die recht geven op compensatie en schadevergoeding aan allen die hinder ondervinden van activi-teiten van allen die aan de economische groei medewerken. Onduidelijk is al dadelijk welke rechtsgrond voor deze ver-gaande aanspraken aan te voeren is. De indruk bestaat dat de schrijver beurte-lings heeft gedacht aan pogingen om het prijsmechanisme te herstellen, aan her-verdeling van het nationaal inkomen en aan sociale rechtvaardigheid.

Het betoog is ook in strijd met het stelsel zoals dat in Nederland en andere landen bestaat en op de essentiële punten zijn bruikbaarheid heeft bewezen. Kort gezegd komt dit neer op het volgende. Uitgangspunt is dat de schade alleen wordt vergoed als van een onrechtmatige daad sprake is. Onder invloed van technische en economische ontwikkelingen is een ver-ruiming van aansprakelijkheid uit on-rechtmatige daad duidelijk aanwijsbaar (bijv. de produktaansprakelijkheid). Daarnaast neemt ook toe het aantal ge-vallen waarin de overheid bereid is een schadevergoeding of een tegemoetkoming te betalen ook als het optreden, dat schade heeft veroorzaakt, rechtmatig is. Een algemene regeling voor de vergoeding van schade uit rechtmatige overheidsdaad wordt echter tot dusver door regering en parlement niet bepleit. De voorkeur wordt gegeven aan incidentele regelingen die

¹⁾ Het is niet uitgesloten, dat dit voor een groot land iets anders ligt.

overigens wel zoveel mogelijk worden gestroomlijnd. Zo vindt men in verschillende wetten een formulering als in art. 49 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening (1962): „Indien en voor zover blijkt dat een belanghebbende ten gevolge van de bepalingen van een bestemmingsplan schade lijdt of zal lijden, welke redelijkerwijze niet of niet geheel te zijnen laste behoort te blijven en waarvan de vergoeding niet of niet voldoende door aankoop, ont-eigening of anderszins is verzekerd, kent de gemeenteraad hem op verzoek een naar billijkheid te bepalen schadevergoeding toe. De schadevergoeding kan worden bepaald in geld of op andere wijze”.

Dit stelsel is aanvaardbaar omdat en in zoverre overheid en wetgever bereid zijn schadebeperkende algemene maatregelen te treffen waardoor bijzondere schade-toebrenging uitzondering kan blijven. In het algemeen mogen wij in Nederland in dit opzicht niet klagen; alleen het tempo laat zo nu en dan te wensen over, maar deze tol aan de democratie moeten we willen betalen. De kosten van die schadebeperkende maatregelen zullen doorgaans door de overheid (Rijk, provincie, gemeente of ander openbaar lichaam) worden betaald. In enkele gevallen is het mogelijk de kosten op de een of andere manier toe te rekenen (door te berekenen) aan andere veroorzakers, zoals in het aanhangige wetsontwerp omtrent de verontreiniging van oppervlaktewateren de vervuilers worden onderworpen aan heffingen ter bestrijding van de kosten van zuivering van verontreinigd water. Op die weg zal in de nabije toekomst wel worden voortgegaan, o.m. bij de beteugeling en regeling van de luchtverontreiniging en de geluidshinder. Men doet er echter goed aan zich de beperkte betekenis van deze toerekening terdege te realiseren. Uit het geheel van schadeveroorzakende factoren is de oorzaak, waaraan wordt toegerekend, nimmer exact los te maken. Blijven dergelijke pogingen mitsdien steeds betrekkelijk willekeurig, zij brengen bij de uitvoering een administratieve rompslomp mee die én kostenverhogend én frustrerend werkt.

De betekenis van „external diseconomies” voor de procesindustrie

door Ir. J. A. Beukers

Getracht zal worden de betekenis van „external diseconomies” voor de procesindustrie aan te tonen door over verschillende onderwerpen een beschouwing te geven, die in het bijzonder is afgestemd op Nederlandse toestanden. Dit brengt beperkingen met zich mee; zo zullen bijv. vergelijkende fiscale aspecten niet worden behandeld.

De procesindustrie heeft de laatste jaren een belangrijke en snelle uitbreiding ondergaan, die nog niet tot een stationaire toestand heeft geleid. De groei gaat dus nog voort. Hierdoor kunnen gemakkelijk conflictsituaties ontstaan; bijvoorbeeld: zwaardere eisen aan nieuwe industrieën en aanpassingsmoeilijkheden voor reeds sedert lange jaren gevestigde bedrijven. Dit geldt in het bijzonder voor milieuhygiënische vraagstukken, zodat bepaalde invloeden die de procesindustrie op bodem, water en lucht kunnen uitoefenen, niet onbesproken kunnen blijven.

De wijze waarop de procesindustrie in

steeds grotere mate moet trachten om de hinderlijke tot schadelijke invloed op welke materie dan ook te beperken, valt onder het te behandelen thema. Voorts komen talrijke onderwerpen ter sprake, die in een kaleidoscopisch verband behandeld worden, daarbij een Grieks spreekwoord volgend: „Het geheel is altijd meer dan de som der delen”.

Door de ongelijksoortigheid van de onderwerpen kan de geldswaarde niet gegeven worden, maar alle factoren zijn van belang voor de bepaling van het industrieel klimaat, waarop zij een niet te verwaarlozen invloed hebben. De ruimtelijke ordening, met de daaraan verbonden indelingen en bestemmingen, geeft consequenties voor de te overbruggen afstanden, niet alleen voor het bedrijfsleven, maar ook voor het leefmilieu in het algemeen. Voor het bedrijfsleven heeft dit economische consequenties, bijv. door het ontbreken van weinig tijdrovende rivierkruisingen en snelle toe- en afvoerwegen. Het beschikbare assortiment van woningen

De achtergronden van het Nederlandse groeibeleid

door Drs. J. M. den Uyl

De beste schets van de achtergronden van het Nederlandse groeibeleid vind ik nog steeds aanwezig in de bladzijden 7-43 van de *Nota inzake groei en structuur van onze economie*, die het licht heeft gezien tijdens de demissionaire status van het kabinet-Cals in het najaar van 1966. Hoewel deze schets allerminst uitsluitend uit gemeenplaatsen bestaat, heeft ze door mysterieuze oorzaken nauwelijks tot discussie geleid. Toch bevat ze allerlei betwistbare uitspraken, met name over de kosten van economische groei. Enkele van deze uitspraken worden hieronder van aanvullende vragen voorzien.

1. Het is gebruikelijk, groei direct te relateren aan de stijging van de produktie. Daarbij dient van meet af aan te worden verdisconteerd dat de consumptie en de vrije tijd hun eigen welvaarts- en welzijns-eisen stellen. Er is een zeker evenwicht nodig tussen groei van de consumptie op korte termijn en meer sparen terwille van de consumptie op lange termijn. So far, so good. De problemen rijzen als het op de praktijk aankomt. Een hogere spaarquote is wenselijk. Geschiedt dit sparen door de onderneming dan zijn er geen of te weinig waarborgen aanwezig, dat de grotere besparingen resulteren in grotere consumptie van de werknemers op lange termijn. De keuze tussen meer vrije tijd of hogere consumptie is ondoorzichtig.

Verkorting van de arbeidstijd gaat gepaard met een lager uitgekeerd loon, maar (zie 1961) evenzeer met druk op de investeringen en dus met geringere groei. In de afzonderlijke onderneming of in de bedrijfstak wordt dit zeker niet doorzichtig gemaakt. Conclusie: een redelijke keus tussen consumptie op korte termijn en uitgestelde consumptie, tussen consumptie en meer vrije tijd vraagt veel meer inzicht en inspraak van de werknemers op het niveau van onderneming en bedrijfstak.

kan een nadelige invloed uitoefenen, terwijl bij alle facetten van het leefmilieu ook andere ongunstige toestanden genoemd zullen worden, bijv.: onvoldoende openbaar vervoer tussen woon- en werkgebied.

Hoewel de zorg voor de veiligheid van ieder bedrijf een belangrijk element vormt, komen er eisen voor van overheidsinstanties die overtrokken genoemd worden en als zodanig op grond van de financiële consequenties tot deze beschouwing behoren. Aandacht zal worden besteed aan de tarieven van de utiliteitsbedrijven, zoals energievoorziening. Voorts is het beschikbaar zijn van voldoende industriewater, dat zowel een ongunstige als een onzekere factor kan vormen, een factor van belang. Worden de utiliteitsbedrijven in de regel beheerst door overheidslichamen, ook de grondpolitiek der overheid is van invloed, nl. de mogelijkheden voor het bedrijfsleven van terreinaankoop in vergelijking met uitsluitend het verkrijgen in huur of erfpacht van de betreffende industrie-terreinen.

2. De groei van de arbeidsproduktiviteit is meegevallen, zowel in de periode 1960-1965 met een krappe arbeidsmarkt als in het jaar 1967 met een ruimere arbeidsmarkt. Verklaring: vrucht van diepte-investeringen. Conclusie: als wij zo fors in de diepte hebben geïnvesteerd, dan moet daarin een reserve schuilen om nu iets meer in de breedte te investeren terwille van volledige werkgelegenheid.

3. Het aandeel van de overheidsinvesteringen is in ons land vergeleken met het E.E.G.-gemiddelde aan de hoge kant. Dat hangt samen met sterke bevolkingsgroei, grote bevolkingsdichtheid, geografische ligging. Daartegenover staat de relatief hoge toegevoegde waarde, die resulteert uit een produktie onder de gunstige werking van de agglomeratievoordelen. Wanneer is het moment aangebroken, dat de bedrijven, die profiteren van het agglomeratievoordeel in evenredigheid gaan betalen voor die hoge overheidsinvesteringen, met name in weg- en waterbouwkundige werken?

4. Eén van de vormen, waarin ondernemingen kunnen bijdragen in de „social costs of private enterprise”, is de extra belasting op academisch gegradueerden. Zij, die in het bedrijfsleven werkzaam zijn, zullen deze extra belasting wel afwentelen op de onderneming; ze worden duurder voor de onderneming — hun opleiding is bijzonder kostbaar voor de overheid.

5. Hoe groot moet het saldo lopende rekening betalingsbalans zijn op middellange termijn? De huidige deviezenreserve is redelijk groot en in een periode van recessie gebruiken we ze toch niet of nauwelijks. Wie willen we een tekort bezorgen met ons overschot in een periode van een tekort aan internationale liquiditeiten? Eén procent van het bruto nationaal produkt ten behoeve van ontwikkelingshulp? Ja, maar dan alleen voor zover het gaat om giften.

Met leningen, die per saldo geheel in de donorlanden worden besteed, ligt de relatie tot het overschot op lopende rekening aanzienlijk genuanceerder.

Mededelingen

EXAMEN OPERATIONELE RESEARCH ANALIST 1968

Het door de Vereniging voor Statistiek ingestelde examen voor het diploma Operationele Research Analist zal dit najaar wederom worden afgenomen. Het examen bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een statistische propaedeuse in de vorm van het examen Statistisch Analist Algemeen Gedeelte, of eventueel een andere in het examenreglement van het examen Operationele Research Analist nader gespecificeerde prestatie. Het tweede deel betreft de eigenlijke operationele research. De schriftelijke zitting van dit tweede deel zal in principe op 8 oktober 1968 en de mondelinge zitting omstreeks half november plaatsvinden.

Het voor het examen vereiste werkstuk dient vóór 1 juli 1968 te worden ingeleverd.

Een volledig beeld van de eisen voor en de gang van zaken bij het examen geeft de uitgave „Examen Operationele Research Analist, Examenreglement en Examenprogramma” dat verkregen kan worden door f. 4 over te maken op girorekening 202091 ten name van de Vereniging voor Statistiek, Weena 700 te Rotterdam. *Aanmelding* voor het tweede deel van het examen Operationele Research Analist dient te geschieden vóór 1 juli 1968 door een inschrijfformulier, dat verkrijgbaar is bij de secretaris van de Vereniging voor Statistiek, Weena 700 te Rotterdam, ingevuld te retourneren.

Het Bestuur van de STICHTING HOMOEOPATHISCH ZIEKENHUIS

te Utrecht, welke in begin 1969 het door haar gestichte nieuwe Protestants-Christelijke Ziekenhuis Oudenrijn (ca. 300 bedden) in exploitatie zal nemen, wenst over te gaan tot aanstelling van een

ECONOMISCH DIRECTEUR

die in teamverband zal samenwerken met de medisch directeur en de adjunct-directrice. Zijn verantwoordelijkheid zal zijn het gehele economische en administratieve beheer van het huis, waarbij hij aan het hoofd zal staan van alle niet-medische en niet-verplegende diensten, waarvan het beleid als geheel gecoördineerd dient te worden. In het kader van deze werkzaamheden zal deze functionaris naast organisatorische en leidinggevende kwaliteiten, representatief naar buiten moeten kunnen optreden. Tevens zal hij de bestuurscolleges dienen te adviseren bij de verdere ontwikkeling van het huis. Voor de vervulling van deze functie gaat de voorkeur uit naar een academisch geschoold econoom, die reeds over ervaring in een soortgelijke functie beschikt.

Met de hand geschreven sollicitatiebrieven vergezeld van een recente pasfoto voor 1 april a.s. te richten aan de Nederlandse Stichting voor Psychotechniek, Wittevrouwenkade 6, Utrecht, onder nummer ESB 23837.

ONDERZOEK VAN ARBEIDSVERHOUDINGEN

Op 19 januari 1968 is opgericht de Nederlandse Vereniging voor het onderzoek van Arbeidsverhoudingen (N.V.A.). De vereniging stelt zich onder meer ten doel: „het bevorderen van onderzoek van en het verspreiden van kennis over arbeidsverhoudingen”. Hoewel de arbeidsverhoudingen in Nederland onderwerp zijn geweest van studies van juristen, economen, sociologen en sociaal-psychologen, ontbreekt hier de geïntegreerde benadering zoals deze in de Angelsaksische landen tot ontwikkeling is gekomen in de theorie der „industrial relations”. Deze nieuw opgerichte vereniging wil de in Nederland op dit terrein bestaande lacune op-

heffen door belangstellenden op dit gebied bijeen te brengen. De vereniging stelt zich voor het onderzoek en de studie van arbeidsverhoudingen te stimuleren en te coördineren, o.m. door het organiseren van congressen en t.z.t. het uitgeven van een eigen tijdschrift of andere publikaties. Het bestuur is voorlopig als volgt samengesteld: Prof. Dr. W. Albeda, voorzitter (N.E.H. Rotterdam), Drs. R. P. Haveman, Dr. C. de Galan (R.U. Groningen), Drs. H. Wallenburg (R.U. Leiden), Mr. W. R. van den Bos (V.U. Amsterdam). Voor inlichtingen kan men zich wenden tot de secretaris, Drs. R. P. Haveman, Meidoornstraat 10, Dordrecht. De jaarlijkse contributie bedraagt f. 25 (studenten f. 5).

U wilt
mijnheer
zelf
spreken?

*en liefst in zijn vertrouwde
stoel? Dat kan!*

Een zeer zorgvuldig voorbereid lezerskringonderzoek heeft namelijk niet alleen geconstateerd dat E.-S.B. bij de leiding van het Nederlands bedrijfsleven bijzonder goed is ingevoerd, maar ook dat het blad zeer algemeen gelezen wordt.

De sterke toename van het advertentievolume van E.-S.B., is dan ook niet „zomaar” tot stand gekomen.

Wij zenden u dit lezerskringrapport (71 pagina's) gaarne ter inzage, in de overtuiging dat u zich dan E.-S.B. zult weten te herinneren als u iets te zeggen heeft, wat mijnheer zelf moet weten.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam

Algemene Kunstzijde Unie n.v. Arnhem

Voor het Secretariaat van de Raad van Bestuur vragen wij een

ECONOOM of JURIST

Wij geven de voorkeur aan een academicus die niet ouder is dan 30 jaar en die al enige ervaring heeft opgedaan bijvoorbeeld in een functie bij het bedrijfsleven.

Na een inwerkperiode zal hij de taak van **adjunkt-secretaris** moeten kunnen vervullen. Inschakeling bij het behartigen van de externe betrekkingen behoort mede tot de mogelijkheden.

Deze functionaris moet daartoe beschikken over goede stilistische gaven en bijzonder goed met anderen kunnen samenwerken.

Als internationaal concern hechten wij aan talenkennis boven het middelbare school-niveau grote waarde.

Sollicitaties, voorzien van pasfoto en onder vermelding van nummer 36.68 te zenden aan het adres Veiperweg 76 te Arnhem.

TECHNISCHE HOGESCHOOL EINDHOVEN

AFDELING DER WERKTUIGBOUWKUNDE

In het laboratorium voor **Werkplaatstechniek** kan worden geplaatst een

HTS-er (werktuigbouwkunde)

die zal medewerken aan de inrichting van een practicum op het terrein van de werkvoorbereiding en de programmering van gereedschapswerktuigen. Het practicum is bedoeld voor studenten in het derde jaar van het studieprogramma voor bedrijfskundig ingenieur.

VEREIST: bedrijfservaring op het terrein van arbeidsanalyse, tijdstudie en werkmethodeverbetering of werkvoorbereiding.
Ervaring met technische opleidingen strekt tot aanbeveling.

Nadere inlichtingen kunnen worden verkregen bij Prof. Ir. C. de Beer (tel. 040 - 3 32 22 toestel 2649 of 2667).

Schriftelijke sollicitaties, onder vermelding van nummer V-1662, te richten aan het hoofd van de centrale personeelsdienst van de Technische Hogeschool, Insulindelaan 2, Eindhoven.

Algemene Bank Nederland N.V.

gevestigd te Amsterdam

uitgifte van

**nominaal f 43.500.000,-
6½ pct. in gewone aandelen
converteerbare obligaties**

in stukken van f 100,- en f 1000,- aan toonder

tot de koers van 100 pct.

Met verwijzing naar het prospectus d.d. 18 maart 1968 bericht ondergetekende, dat zij de inschrijving op bovengenoemde obligaties uitsluitend voor houders van claims openstelt op

donderdag 28 maart 1968

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 3 uur, bij haar kantoren, alsmede bij de kantoren van de Hollandsche Bank-Unie N.V., te Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten zijn verkrijgbaar bij de kantoren van inschrijving.

Algemene Bank Nederland N.V.

Amsterdam, 18 maart 1968

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Tweemaandelijks tijdschrift
onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. Th. C. M. J. van de Klundert,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. F. W. Rutten,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter:

Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 36; voor
studenten f. 18.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door de uitgevers

DE ERVEN F. BOHN

TE HAARLEM

Beleggings-voorlichting:

aan hen die zich thuis willen oriënteren stelt de AMRO Bank de volgende publicaties kosteloos ter beschikking:

- AMRO Beursnieuws (wekelijks, met veertien-daagse bijlage)
- Kerngetallen van Nederlandse effecten
- De Obligatiegids.

Beleggings-adviezen:

de honderden kantoren van de AMRO Bank staan te uwer beschikking voor individuele beleggings-adviezen en portefeuilleonderzoek.

SA 468

H. BRONS Jr

MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON (010) 11.19.80 *

MAURITSWEG 23
ROTTERDAM-2

**Kennen uw kennissen
„E.-S.B.” al?**

VRAAG EENS PROEFNUMMERS AAN

**N.V. Nederlandsche Kabelfabrieken
te Delft**

De Concern-Directie van de N.V. Nederlandsche Kabelfabrieken, gevestigd te Delft, wenst over te gaan tot aanstelling van een

BEDRIJFSECONOOM

(econ. drs. of accountant)

Hij zal in eerste instantie als staffunctionaris rechtstreeks aan de Concern-Directie verantwoording zijn verschuldigd en deze adviseren ten aanzien van het beleid op administratief, financieel en bedrijfseconomisch gebied in de meest uitgebreide zin en met betrekking tot alle vestigingen van het concern.

Tevens zal hij belast zijn met de consolidatie, de verwerking en de analyse van de financiële gegevens van het gehele concern.

Voor deze belangrijke functie zoeken wij contact met geïnteresseerden tussen 35 en 45 jaar met bovenvermelde opleiding en een gedegen ervaring op de genoemde gebieden. Een goede beheersing van de Duitse en Engelse taal is tevens noodzakelijk om in aanmerking te kunnen komen.

Het NKF-concern heeft verscheidene vestigingen in Nederland, Duitsland en Zuid-Afrika.

Onder het productie-programma vallen kabels voor de overdracht van elektrische energie, telecommunicatiekabels, staal- en plasticprodukten.

Schriftelijke sollicitaties - die uiteraard strikt vertrouwelijk worden behandeld - bij voorkeur voorzien van een recente pasfoto, kunnen worden gericht aan de Directie van de **N.V. Nederlandsche Kabelfabrieken, Schieweg 9 te Delft.**

D. HUDIG & CO

Ao. 1825

MAKELAARS IN ASSURANTIËN

ROTTERDAM

Telefoon (010) 13 08 00
Telex 2 11 03

Wijnhaven 61
Postbus 518

VAN DER HOOP, OFFERS & ZOON

Ao. 1807

BANKIERS

ROTTERDAM

Telefoon 11 46 20
Telex 2 21 99

Westersingel 88
Postbus 502

LIMPERG, DIJKER, NIJST & CO. Accountants

Wij vragen voor ons kantoor te Rotterdam een

1e Assistent-Accountant

Voor het vervullen van deze functie komen zij in aanmerking, die met de N.I.V.r.A.-studie gevorderd zijn t/m Bedrijfseconomie I en reeds op een accountantskantoor werkzaam zijn, dan wel over een ruime administratieve ervaring beschikken.

In aanmerking komen ook zij, die het voornemen hebben langs universitaire weg het accountantsdiploma te behalen. Zij dienen het doctoraal examen bedrijfseconomie met goed gevolg te hebben afgelegd, dan wel binnenkort hun doctorale studie te beëindigen. Voor laatstgenoemde categorie is ervaring niet strikt vereist.

Wij bieden interessant en gevarieerd werk, goede honorering en promotiekansen. Studiekostenregeling aanwezig.

Sollicitaties te richten aan het kantooradres:
Westblaak 117, Rotterdam. Telefoon (010) 12 04 20.

GEMEENTE NIJMEGEN

Bij de dienst Publieke Werken en Volkshuisvesting wordt gevraagd een

STEDENBOUWKUNDIG ONDERZOEKER

De te benoemen functionaris zal worden belast met het zelfstandig verrichten van onderzoek in de ruimste zinten behoeve van structuur- en bestemmingsplannen.

Vereist: doctoraal examen in de Economie of in de Sociale Wetenschappen (keuzevak Planologie) dan wel diploma M.P.O.

Salariëring: afhankelijk van opleiding en ervaring tussen f 1247,- en f 2077,- per maand exclusief 6 procent vakantietoelage.

De premie AOW/AWW komt voor rekening van de gemeente.

Sollicitaties binnen 10 dagen in te zenden aan het Hoofd van de Centrale Afdeling Personeelszaken, Stadhuis, Nijmegen.

Met ingang van september 1968 bestaat bij de Stichting Nijenrode, Nederlands Opleidings Instituut voor het Buitenland (N.O.I.B.) te Breukelen een vacature

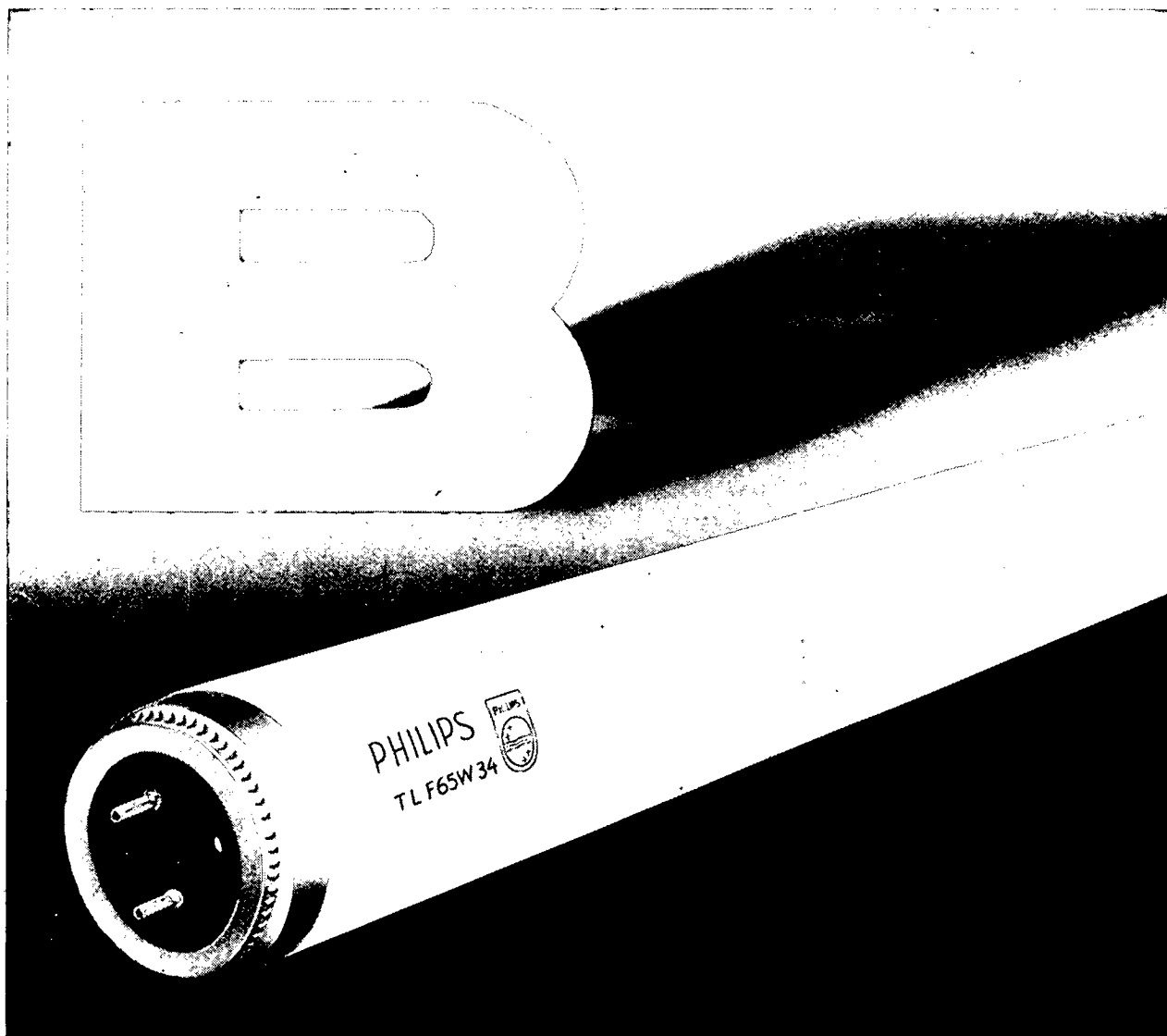
WISKUNDE en/of STATISTIEK

in volledige betrekking.

Aangezien een deel der studenten een HBS-A-vooropleiding heeft, zal de docent alleen met succes kunnen werken indien hij erin slaagt deze groep studenten over hun drempelvrees voor de wiskunde en de statistiek heen te helpen.

Een tweede vereiste is de bereidheid om de stof te coördineren met economen, sociologen en psychologen. Aanstelling zal geschieden als wetenschappelijk medewerker.

Schriftelijke sollicitaties, voorzien van een curriculum vitae en pasfoto, te richten aan de Adjunct-Directeur Onderwijszaken, Drs. J. G. Geverink, N.O.I.B., Breukelen.

630.28

De B van Bedrijfszekerheid is belangrijk voor uw bedrijfsverlichting

Betrouwbare bedrijfsverlichting wil zeggen: geringe storingskansen, lange levensduur, blijvend goede lichtopbrengst. Om dit te bereiken moet de combinatie van lamp, voorschakelapparaat en armatuur feilloos functioneren en is ieder detail belangrijk. Zo zijn bij de elektroden de constructie en de materiaalkeuze in hoge mate bepalend voor levensduur en blijvend

goede lichtopbrengst van de lamp. Daarom besteedt Philips de uiterste zorg aan constructie en materiaalkeuze van deze elektroden.

U kunt zeker zijn van een bedrijfszekere verlichting met Philips bedrijfsverlichting.

PHILIPS „TL“-verlichting:

- Hoog rendement - Blijvend goede

lichtopbrengst • Grote bedrijfszekerheid • Minimale wattverliezen • Volkomen aanpassing aan elke bedrijfs-situatie.

Gemaakt voor uw bedrijf:

Het bijzonder instructieve boekje „Praktische wenken voor Bedrijfsverlichting“ wordt u per omgaande toegezonden na aanvraag bij Philips Nederland n.v., Afd. Bedrijfsverlichting 47, Eindhoven.

Dit instructieve boekje ligt voor u klaar bij:
Philips Nederland n.v.
Afd. Bedrijfsverlichting, Eindhoven

PHILIPS

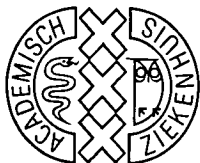

Bedrijfsverlichting

Voor
reclame

kan men
te veel
en ook
te weinig
uitgeven

De meeste mislukkingen
zijn vaak het
gevolg van het laatste

ACADEMISCH ZIEKENHUIS BIJ DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM WILHELMINA GASTHUIS

In verband met de in de naaste toekomst te verkrijgen rechtspersoonlijkheid voor ons Academisch Ziekenhuis zal worden overgegaan tot aanstelling van een

administratieve topfunctionaris

Gegadigden dienen een accountants-opleiding of een universitaire studie in de economische wetenschappen met een administratief-organisatorische specialisatie te hebben voltooid en over een ruime praktijkervaring te beschikken.

Het aan deze functie verbonden salaris is minimaal f 2.157.- en maximaal f 3.192.- bruto per maand.

De premie AOW/AWW wordt door het ziekenhuis betaald. Aanstelling boven het minimum is mogelijk.

Schriftelijke sollicitaties te richten tot de heer J. Kraayenhof, Voorzitter van het Bestuur a.i., Spui 21 te AMSTERDAM-Centrum.

VMF STORK WERKSPOOR

Voor één van de tot het VMF-concern behorende ondernemingen zoeken wij de medewerking van een

bedrijfseconoom (drs economie)

De activiteiten die tot zijn verantwoordelijkheid behoren, hebben betrekking op:

- bedrijfseconomische normstelling
- berichtgeving over de financieel-economische gang van zaken
- analyse en evaluatie van de bereikte resultaten.

Samenhangend met de eisen van snelle berichtgeving is kennis van de mogelijkheden van elektronische informatieverwerking vereist.

De geschikte kandidaat zal naast inventiviteit en analytisch vermogen moeten kunnen bogen op meerjarige ervaring in een industriële onderneming.

Leeftijd tot 35 jaar.

Sollicitaties en/of verzoeken om een mondeling onderhoud te richten aan het VMF-Stafbureau Algemene Personeelszaken, Weesperplein 4 te Amsterdam, telefoon 020 - 226111.

VMF/STORK-WERKSPOOR

23.000 werknemers,
Neerland's grootste fabrikant
en exporteur van zware kapitaal-
goederen.

NMB HELLER FACTORING

Kromme Nieuwe Gracht 6, Utrecht telefoon 030-13143

GEMEENTE EDE

(± 70.000 inwoners)

Burgemeester en wethouders van Ede roepen sollicitanten op voor de betrekking van

SOCIOGRAAF

die als staffunctionaris in secretarieverband werkzaam zal zijn.

Taak: het verrichten van onderzoeken op sociografisch terrein en het dienen van advies m.b.t. onderwerpen, die de ontwikkeling der gemeente raken.

Ede — bijzonder gunstig gelegen en met veel natuurschoon — is een gemeente die door de snelle groei met vele problemen wordt geconfronteerd.

Vereist: voltooide academische opleiding alsmede ruime praktische ervaring.

De aanstelling zal, afhankelijk van bekwaamheid en ervaring, geschieden in een der volgende rangen:

referendaris A f 1750,— tot f 2273,— per maand;
administrateur f 2012,— tot f 2585,— per maand.

Aanstelling boven het minimum is mogelijk.

De gebruikelijke rechtspositieregelingen, waaronder het I.Z.A. en het Verplaatsingskostenbesluit, zijn van toepassing.

Sollicitaties gaarne binnen 10 dagen in te zenden aan Burgemeester en Wethouders van Ede.

Algemene Kunstzijde Unie n.v. Arnhem

In onze onderneming is plaats voor

JONGE ECONOMEN

ter opleiding voor staf- en lijnfuncties op het terrein van kosten en kostenbewaking, financiering en computerorganisatie.

Academische opleiding vereist; enige jaren ervaring gewenst.

Gegadigden verzoeken wij hun brieven onder vermelding van nummer 37.68 te richten aan de afdeling Personele Zaken, Velperweg 76, Arnhem.

aandacht.....

Volledige concentratie. Niets ontgaat de dirigent. Niets ontgaat het publiek. Een harmonisch samenspel met een verrassend resultaat.

Bijzondere aandacht krijgt ook Uw advertentie in het vaktijdschrift. Een tijdschrift wordt gelezen in een rustige sfeer. Bij uitstek de gelegenheid om Uw verkoopboodschap te lanceren. Daarom adverteert steeds meer bedrijven - met groot succes - in vaktijdschriften!

Wie lets te zeggen heeft - adverteert in vaktijdschriften

**Groot bedrijf
te
Rotterdam**

**econoom/
adjunct directeur**

De taak van de gezochte functionaris zal liggen op het gebied van de financieel-economische, administratief-organisatorische, en de commerciële problematiek. Hij zal werkzaam zijn naast een technische topfunctionaris.

De voorkeur gaat uit naar een afgestudeerde bedrijfseconoom van 35 à 40 jaar met ervaring op bovengenoemde terreinen, maar ook anders opgeleiden met de vereiste kennis komen in aanmerking. Een goede kennis van de moderne talen is noodzakelijk.

Er worden in het bijzonder eisen gesteld aan leidinggevende capaciteiten en ondernemingszin.

Geïnteresseerden kunnen zich voor het verkrijgen van nadere inlichtingen wenden tot onderstaand bureau. Hun namen zullen niet dan na uitdrukkelijke toestemming aan de onderneming worden doorgegeven.

Met de hand geschreven brieven worden onder nr. 349 ingewacht bij onderstaand bureau.

Psychologisch Adviesbureau L. Deen
Westersingel 41, Rotterdam, telefoon 010-132711.

Het is helemaal geen wonder

dat het advertentievolume van E.-S.B. zo sterk groeit.

Er zijn namelijk weinig bladen, die zo goed zijn ingevoerd bij de leiding van het Nederlandse bedrijfsleven (en daar nog terdege gelezen worden ook!) als E.-S.B.

Dit is geen loze bewering, maar de keiharde conclusie van het lezerskringrapport, dat door een ter zake kundige op grond van een uitvoerige enquête werd uitgebracht.

Vraagt u het ons eens ter lezing (71 pagina's) en u weet waar u het zoeken moet als u Mijnheer zelf iets te zeggen hebt.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam.

Voor één van onze relaties, een nationaal bekende industrie met het zwaartepunt in Rotterdam, zoeken wij een capabele

interne accountant

Men denkt aan een register-accountant van ongeveer 35 jaar, die ervaring heeft opgedaan op een accountantskantoor of bij een interne accountantsafdeling van een flinke onderneming.

De aan te trekken interne accountant zal worden belast met de leiding van de in opbouw zijnde afdeling interne accountancy en zijn taak zal, in samenwerking met de externe accountant, bestaan uit:

- interne administratieve controle van een aantal vestigingen en dochterondernemingen
- bewaking van de periodieke verslaggeving
- controle en bewaking periodieke en jaarlijkse consolidatie van de financiële gegevens
- analysering en verbetering van bestaande werkmethoden
- behandeling fiscale aangelegenheden.

Eigenhandig, liefst met inkt geschreven brieven, met opgave van leeftijd en uitvoerige vermelding van opleiding en ervaring, worden onder de letters Kw gaarne ontvangen door

W. VERSCHOOR en Drs J. C. OUDSHOORN
Psychologisch Adviseurs
Coolingsingel 57 - Rotterdam